AURELIUS AUGUSTINUS
147. levél
Az Isten látásáról

1. Emlékezvén, Istennek hűséges szolgálólánya, Paulina, tartozásomra, amelyet a kérésed és a saját ígéretem rótt rám, a tartozás kiegyenlítéséről sem feledkezhettem meg. Midőn ugyanis azzal a kéréssel fordultál hozzám, hogy írjak neked valamit a láthatatlan Istenről, hosszabban és bőségesen kifejtve, vajon láthatjuk-e a testi szemeinkkel, nem mondhattam nemet, nehogy szent igyekezeted kárára legyek. Ígéretemet azonban mégis halogattam, részint egyéb elfoglaltságaim miatt, részint pedig azért, mert olyan kérést intéztél hozzám, amiről hosszabban kellett töprengenem. Végül annak reményében, hogy Isten jobban megsegít majd az írás, mint a halogatás közben, úgy találtam, véget kell vetnem az utóbbinak, hiszen oly jelentős dologról van szó, amely, minél többet gondolkodunk rajta – nem is annyira azon, hogy milyen véleményt alakítsunk ki, és mit mondjunk róla, hanem, hogy hogyan győzzük meg azokat, akik másként vélekednek – annál nehezebbé válik. Így tehát először is úgy tűnik számomra, többet számít e vizsgálódásban, hogy hogyan élünk, mint hogy hogyan beszélünk. Mert akik megtanulták Urunk Jézus Krisztustól, hogy szelídek és alázatos szívűek legyenek,[1] azok messzebbre jutnak elmélkedéssel és imádsággal, mint olvasással és hallgatással, mindazonáltal a beszédnek sem szabad elhanyagolnia, ami az ő feladata. Miután azonban az, aki plántál és öntöz, megtette, ami az ő munkájának a tiszte, a többit annak hagyja meg, *aki a növekedést adja*: ő alkotta azt is, aki ültet és öntöz.[2]

2. A belső ember szerint fogadd tehát az értelem szavait. Ez ugyanis akkor is *napról napra megújul*,[3] midőn a külső romlást szenved akár az önmegtartóztatás sanyargatásaitól, akár egy betegség, baleset vagy az előrehaladott kor miatt, ami szükségképpen bekövetkezik azoknál is, akik hosszasan élnek egészséges testben. Lelked fülét hegyezd tehát az elmédben, *amely teremtőjének képmására állandóan megújul a megismerésben*,[4] ott ahol a hit által Krisztus lakozik benned,[5] ahol *nincs zsidó és görög, rabszolga vagy szabad, nincsen férfi és nő*,[6] ahol nem halsz meg, midőn kezdesz eloldódni a testtől, itt ugyanis nem veszted erődet, nyomja bár sok év a vállaidat. E bensődet felemelve figyeld és lásd, amikről szólok. Nem szeretném, hogy az én tekintélyemet kövesd, s azért érezd szükségét, hogy hitelt adj valaminek, mert én mondom. Ha valamiről még nem látod, hogy milyen mértékben igaz, akkor vagy a kanonikus írásoknak higgyél, vagy a belsőleg bizonyító igazságnak, hogy egészen átlásd.

3. Elmondok valamit példa gyanánt, hogy alaposabban felkészítselek, mégpedig arról a területről, amit e műben értekezésünk tárgyául választottunk. Hisszük, hogy Isten most is látható. Talán azért hisszük ezt, mert testi szemeinkkel láttuk, mint ahogyan e Napot látjuk? Vagy elménk tekintetével (*mentis obtutu*) láttuk, ahogyan ki-ki magában látja, hogy él, látja, hogy akar, látja, hogy keres, hogy tud és nem tud? Te magad is, miután e betűket elolvastad, visszaemlékszel, hogy testi szemeiddel láttad a Napot, s tüstént láthatod is, ha az időpont olyan, s olyan helyen is vagy, ahol az ég az adott irányból egészen a Napig, amelyre rá akarsz tekinteni, nyitva áll a szemeid előtt. Azoknak a dolgoknak a látására azonban, amikről azt mondtam, elménkkel vesszük észre őket (azaz hogy élsz, hogy Istent akarod látni, hogy ezt keresed, hogy tudod, hogy élsz, akarsz és keresel, azt azonban, hogy Isten hogyan látható,

[1] Mt 11,29
[2] 1Kor 3,7
[3] 2Kor 4,16
[4] Kol 3,10
[5] Vö. Ef 3,17
[6] Gal 3,28

nem tudod), mindezek látására tehát nem testi szemeidet használod, s nem érzékelsz, de nem is keresel olyan térközt, amelyen tekinteted áthatol, hogy eljusson e dolgok megpillantásáig. Az életedet, az akaratodat, a keresésedet, a tudásodat és a nem tudásodat (mert az a látás sem megvetendő, amikor azt látod, hogy nem tudsz), mindezeket úgy látod tehát, hogy magadban látod, magadban birtokolod, s az alak bármiféle körvonala, a szín bármilyen ragyogása nélkül is annál világosabban és bizonyosabban látod, minél egyszerűbben és bensőségesebben pillantod meg őket. Jóllehet Istent most sem a testi szemeinkkel nem látjuk, mint akár az égi akár földi testeket, sem elménk pillantásával (*mentis aspectu*), mint azokat a dolgokat, amelyek közül néhányat említettem, s amelyeket önmagadban teljes bizonyossággal szemlélsz, mi másért hisszük mégis, hogy látható, ha nem azért, mert az íráshoz igazítjuk a hitünket, melyben azt olvassuk: *Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent,*[7] s más efféléket, amit még e kijelentéssel kapcsolatban írtak annak az isteni tekintélynek a birtokában, amellyel szemben a hitetlenséget istentelenségnek tartjuk, a hitet pedig – minden kétséget kizárva – istenfélő cselekedetnek.

4. A következő megkülönböztetést alkalmazzad tehát: Ha az értekezés során olyasmire hívom fel a figyelmedet, amit úgy látsz a testi szemeiddel, vagy úgy érzékelsz bármely más érzékeddel (esetleg amit emlékeid szerint úgy érzékeltél), ahogyan a látás, a hallás, a szaglás, az ízlelés vagy a tapintás révén érzékeljük a testen keresztül a színeket, az illatokat, a szagokat, az ízeket, a különböző hőmérsékleteket, s más ehhez hasonlókat, vagy ha olyasmire irányítom a figyelmedet, amit oly módon látsz az elme tekintetével, ahogyan az életedet, az akaratodat, a gondolkodásodat, az emlékezetedet, a megértést, a tudást, a hitedet és mindazon egyéb dolgokat, amiket az elméddel pillantasz meg (*conspicis*), s amelyek igazságában nemcsak a hited miatt nem kételkedsz, hanem azért sem, mert nyilvánvalóan belátod őket – nos vedd úgy, hogy mindezek bizonyítva vannak. Azt azonban, amit nem úgy fogok megmutatni, hogy akár a testi, akár a lelki érzékelés révén látható és felfogható (s mégis mondok valamit, ami szükségképpen vagy igaz vagy hamis, de e kétféle látás egyikével sem látható), nem marad más hátra, mint hogy ezzeket elhidd vagy ne hidd el. Ha azonban az isteni írások nyilvánvaló tekintélye erősíti meg őket – azoknak az írásoknak a tekintélye, amelyeket kanonikusnak neveznek az Egyházban –, kételkedés nélkül el kell fogadni ezeket is. Más tanúknak vagy tanúbizonyságoknak azonban, amelyek rá akarnak beszélni arra, hogy valaminek hitelt adj, szabadon hihetsz vagy nem hihetsz annak mérlegelése után, hogy mennyiben mozdítják előre a hitet.

5. Ha ugyanis azt, amit nem láttunk, azaz amiről a dolog jelenlétében sem elménkkel, sem testünkkel, sem a Szentírás olvasása vagy hallgatása által nem értesültünk, egyáltalán nem hittük volna el, honnan tudnánk azoknak a városoknak a létezéséről, amelyekben sohasem jártunk, honnan tudnánk, hogy Romulus alapította Rómát, vagy – hogy hozzánk közelebb eső dolgokról beszéljek – Konstatntin Konstantinápolyt? Sőt, végül honnan tudnánk arról, hogy kik a szüleink, milyen apák, nagyapák és ősök nemzettek minket? Jóllehet sok ilyesmiről tudunk, ezekről nem úgy értesültünk, hogy bármely érzékünk számára jelen lettek volna (miként a Nap vagy a lélek akarata), s nem is a kánoni kijelentések alapján tanultuk meg őket, mint azt, hogy Ádám volt az első ember, s hogy Krisztus testben született, szenvedett és feltámadott, hanem mások elbeszélése alapján, akiknek a tanúságában – legalábbis az ilyen jellegű kérdések terén – úgy véltük, egyáltalán nem szabad kételkedni. Ha e dolgokban itt-ott tévedünk is, mert elhisszük, hogy úgy van, ami nem úgy van, vagy azt hisszük, hogy nem úgy van az, ami úgy van, megítélésünk szerint semmiféle veszély nem leselkedik ránk, amennyiben a dolog nem ellentétes azzal a hittel, ami az istenfélelmet alakítja bennünk. Ezek

[7] Mt 5,8

az előzetes megjegyzések még nem a magunk elé tűzött kérdéssel kapcsolatosak, hanem megelőző tanításul szolgálnak számodra (s még inkább azok számára, akik e sorokat olvasni fogják) arról, hogy miként kell megítélnetek az általam vagy bárki más által írott szavakat, nehogy úgy véljétek, hogy tudjátok, amit nem tudtok, vagy elhamarkodottan elhiggyétek azt, amit a megismerésre váró dologban sem a testi érzékekkel, sem a lélek pillantásával nem észleltetek nyilvánvaló módon, s amiről a kanonikus iratok tekintélye sem állítja, hogy, bár nincsen jelen a lelketek vagy a test érzékei előtt, el kell hinni.

6. Térjünk tehát végre a tárgyra? Vagy további felkészítésre szorul az olvasó? Némelyek ugyanis úgy vélik, hogy elménkkel szemlélni valamit nem több, mint amit mi hitnek nevezünk, akkor, amikor a hitünk tárgya igaz. Ha ez így van, akkor hibás az az előzetes megkülönböztetés amellyel kijelentettük, hogy más az, amikor a test révén érzékelünk valamit (mint az égen a Napot, a földön egy hegyet, egy erdőt, vagy bármiféle testet), más az, amikor mentális szemléletünk révén látunk egy semmivel sem kevésbé nyilvánvaló dolgot (ahogyan a saját akaratunkra tekintünk rá belül, amikor valamit akarunk, vagy a gondolkodásunkra, amikor gondolkodunk, az emlékezetünkre, amikor valamit felidézünk, vagy más ilyesmi, ami test nélkül történik), s megint más elhinni azt, ami nem áll, és emlékezetünk szerint nem is állt a testünk vagy az elménk tekintete előtt (mint az, hogy Ádám szülők nélkül teremtetett, vagy Krisztus szűztől született, szenvedett és feltámadott). Mindezek ugyanis testben történtek, s ha akkor ott lettünk volna, minden bizonnyal láthattuk volna őket a testünkön keresztül, most azonban nincsenek úgy jelen, mint az a fény, amit a szemünkkel látunk, vagy az az akarat, amellyel most akarunk valamit, s amit elménkkel észlelünk. Minthogy azonban e megkülönböztetés nem hamis, nyilván az előzetes oktatás nem volt tökéletes, mivel – nehogy teljesen egy és ugyanazon dolognak tűnjön mindez – nem kellőképpen világos szavakkal tett különbséget a hit és egy jelenlévő dolog mentális szemlélete között.

7. Mit mondjunk tehát? Vajon elegendő-e azt állítani: annyi a különbség a hit és a látás között, hogy a jelenlévő dolgokat látjuk, a távollévőket hisszük? Talán tényleg elég, ha a jelenlévő dolgokon azokat értjük, amelyek akár a lélek, akár a test érzékei előtt jelen vannak (ezért is nevezik őket egy innen származó kifejezéssel „jelenvalóknak"). Azért látom ugyanis ezt és ezt fényt testi érzékeléssel, azért látom világosan az akaratomat, mert jelen van elmém érzékei előtt, s belsőleg jelenvaló számomra. Ha azonban valaki jelzi nekem az akaratát, akkor, bár a szája és a hangja jelen van számomra, akarata, amelyet jelez, el van rejtve a testem és a lelkem érzékelése előtt, ezért az akaratát hiszem, s nem látom, vagy – ha úgy vélem, hogy hazudik – nem is hiszem, jóllehet esetleg úgy van, ahogyan mondja. Azokat a dolgokat hisszük tehát (ha kielégítőnek találjuk a mellettük szóló tanúságot), amelyek nincsenek jelen az érzékeink előtt, míg azokat, amelyek jelen vannak testünk vagy lelkünk érzékei előtt (ezért is hívjuk őket jelenvaló dolgoknak), *látjuk*. Mert bár öt testi érzékünk van, a látás, a hallás, a szaglás, az ízlelés és a tanintás, s ezek közül a látást elsősorban a szemnek tulajdonítjuk, mindazonáltal ezzel a szóval élünk a többi esetében is. Nem csak azt mondjuk ugyanis, „Nézd, mi ez a fény", hanem azt is: „Nézd csak, mi szól", „Nézd, mi ez a szag", „Nézd csak, mi ez az íz" és „Nézd, mi ez a forróság". Azt a kijelentést azonban, hogy azokat a dolgokat hisszük, amelyek nincsenek jelen az érzékeink előtt, nem szabad úgy érteni, hogy amiket hajdan láttunk, s amivel kapcsolatban e látás emlékét, s ennek bizonyosságát megőriztük (jóllehet a visszaemlékezés idején nincsenek jelen) szintén idesoroljuk. Ezeket ugyanis nem a hit, hanem a látás tárgyai közé számítjuk, s nem azért ismerjük őket, mert hitelt adtunk más tanúknak, hanem azért, mert minden kétséget kizáróan emlékszünk rájuk, és tudjuk, hogy láttuk őket.

8. Tudásunk tehát a látás és a hit tárgyaiból áll. Ám azzal kapcsolatban, amit láttunk, vagy látunk, mi magunk vagyunk a tanúk, míg a hit tárgyaival kapcsolatban más tanúk indítanak hitre, midőn hangokkal, betűkkel, vagy más közlésre alkalmas eszközökkel jeleket adnak azokról a dolgokról, amiket emlékeink szerint nem láttunk, és most sem látunk. E jeleket látva hisszük el azt, amit nem látunk. Azt pedig nem ok nélkül mondjuk, hogy nemcsak azok a dolgok a tudás tárgyai, amiket láttunk, vagy látunk, hanem azok is, amiket az adott kérdésben megfelelő tanúság indíttatására hiszünk. Ha ezek után helyesen mondják rólunk, hogy amit a legteljesebb bizonyossággal hiszünk, azt tudjuk, akkor – ennek eredményeképpen – azt is mondhatjuk, hogy amit helyesen hiszünk, jóllehet nincsen jelen az érzékeink előtt, azt elménkkel látjuk. A tudást ugyanis, akár olyasmit raktároz el, amit a test, akár olyasmitt, amit a lélek által fogtunk fel és ismertünk meg az elmének tulajdonítjuk, s magát a hitet is az elme révén látjuk, noha azt, amit nem látunk, hittel hisszük. Ezért mondja Péter apostol is: *kiben, bár nem látjátok, most is hisztek*, az Úr pedig: *Boldogok, akik nem láttak, és hittek*.[8]

9. Ha tehát valakinek azt mondják, „hidd el, hogy Krisztus feltámadt a halottaiból", figyeld meg, hogy mi is az, amit lát, és mi az, amit hisz – ha elhiszi –, s mindkettőn belül tegyél megkülönböztetéseket. Látja azt az embert, akinek a hangját hallja, s magát a hangot is a testileg látott dolgok közé számlálhatjuk az imént mondottak értelmében. Két dolog ez: a tanú és a tanúbizonyság, melyek közül egyik a szemre, a másik a fülre tartozik. E tanút esetleg más tanúságok – a Szentírás vagy más hitre indító írások – tekintélyével erősítik meg. Az írások a testileg látott dolgokhoz tartoznak: a szemmel látottakhoz, ha olvasta, vagy a füllel látottakhoz, ha hallgatta őket. Azt a jelentést azonban, amit a betűk alakja vagy a hangok alapján megértett, a lelkével látja. Látja magát a hitét, amellyel azt feleli, hogy habozás nélkül hisz, látja a gondolkodását, amellyel azt latolgatja, hogy mi haszna származhat e hitből, látja az akaratát, amellyel a vallás elfogadásához járul, s lát valamiféle képet is, amit magáról a feltámadásról alkotott a saját lelkében, enélkül ugyanis – akár elhisszük, akár nem – nem lehet megérteni egyetlen testi eseményt sem, amelyről azt mondják, hogy megtörtént. Úgy vélem mármost, látod a különbséget aközött, ahogyan a saját hitét látja, amellyel hisz, s ahogyan a feltámadás képét látja, amelyet saját lelkében alkotott, s amelyet a feltámadásról hallva az is lát, aki nem hisz.

10. Mindezeket részint testtel, részint elméjével látja. Annak az akaratát azonban, akitől azt hallja, hogy higgyen, s magát Krisztus feltámadását, nem látja, hanem hiszi, s mégis azt mondjuk, valamiféle mentális látással (*obtutu*) látja – ezt azonban inkább a tanúbizonyságokba vetett bizalom, semmint a hit tárgyainak a jelenléte miatt mondhatjuk így. Azok a dolgok ugyanis, amiket lát, jelen vannak a test vagy a lélek érzékei előtt, míg azok, amiket hisz, távol vannak mind a lélek, mind pedig a test érzékeitől, jóllehet annak az akarata, akitől azt hallja, hogy higgyen, nem múlt el, hanem megmarad a beszélőben. A beszélő látja is önmagában ezt az akaratot, a hallgató azonban nem látja, hanem hiszi.

Krisztus feltámadása pedig elmúlt, de azok a férfiak sem látták, akik akkor éltek. Mert akik látták, hogy él az a Krisztus, akit korábban láttak meghalni, magát a feltámadást – amikor végbe ment – nem látták, mégis teljes bizonyossággal elhitték látván és tapintván az élőt, akiről tudták, hogy meghalt. Mi az egészet hisszük: mind azt, hogy föltámadt, mind azt, hogy az emberek annak idején látták és tapintották, mind pedig azt, hogy most is él a mennyekben, *már nem hal meg, s a halál többé nem uralkodik rajta*.[9] Maga a dolog azonban sem testi érzékeink előtt nincsen jelen úgy, ahogyan ez az ég és ez a föld, sem elménk pillantása előtt, úgy ahogyan az a hit áll előtte, amellyel hisszük.

---

[8] 1Pét 1,8; Jn 20,29
[9] Róm 6,9

11. Úgy vélem azonban, hogy előzetes megjegyzéseim alapján most már kellőképpen megismerted, mit jelent az elménkkel vagy a testünkkel látni, s hogy mennyiben különbözik a hit ezektől. Ami az elme által történik, azt látja is az elme, hitünk ugyanis elménk számára jól látható, az azonban, amit ugyanezen hittel hiszünk, nincsen jelen sem a testi látásunk számára – amint nincsen jelen az a test, amelyben Krisztus feltámadott –, sem pedig egy másik ember elméjének a látása számára – amint az én elmém számára nincsen jelen a te hited, jóllehet hiszem, hogy megvan benned, mert sem a testemmel nem látom (amire te sem vagy képes), sem az elmémmel (amit te megtehetsz, ahogyan én is láthatom a magamét, amit te tehetsz). *Senki sem tudja ugyanis, hogy mi lakozik az emberben, csak az ember lelke, aki őbenne van, amíg el nem jön az Úr, aki megvilágítja a sötétség rejtekeit, s láthatóvá teszi a szív gondolatait*,[10] úgy hogy ki-ki ne csak a sajátját lássa, hanem a másik emberét is. Arra való tekintettel mondta ugyanis az apostol, hogy *senki sem tudja, mi lakozik az emberben, csak az ember lelke, aki őbenne van,* amit önmagunkban látunk, mert arra való tekintettel, amit hiszünk, de nem látunk, tudjuk, hogy sok hívő van, s rólunk is sokan tudnak.

12. Ha tehát ezeket már megkülönböztettük, térjünk rá a tárgyra. Tudjuk, hogy Isten látható, hiszen írva van: *Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent*.[11] Vagy talán nem azt kellett volna mondanom, hogy „tudjuk", hanem hogy „hisszük"? Elvégre Istent sem a testünkkel nem láttuk soha (ahogyan ezt és ezt a fényt látjuk), sem pedig önmagunkban, az elménkkel, miként azt a hitet, amellyel ezt hisszük, s csak azért nem kételkedünk a legkevésbé sem ezek igazságában, mert meg van írva abban az írásban, amelynek hiszünk. János apostol azonban, mikor valahogy így fogalmazott: *tudjuk,* mondta, *hogy hasonlatosak leszünk hozzá, amikor megjelenik, mivel meglátjuk majd úgy, ahogyan van,*[12] lám, azt mondta, „tudja", pedig még meg sem történt, és nem is a látása, hanem a hit által ismerte fel. Helyesen mondtuk tehát: „tudjuk, hogy Isten látható", jóllehet nem láttuk, hanem a szent könyvekben foglalt isteni tekintélynek hittünk.

13. De vajon akkor miért mondja ugyanez a tekintély: *Istent nem látta soha senki*?[13] Talán azt felelik erre, hogy ezek az igehelyek Isten látásáról, nem pedig arról az Istenről szólnak, akit már láttak? *„Ők majd meglátják az Istent"* – így hallottuk, nem pedig úgy, hogy *„megláttá"*. És nem *„láttuk"*, hanem *„látni fogjuk úgy, ahogyan van"*. Következésképpen az, hogy *Istent nem látta soha senki,* nem ellentétes e kijelentésekkel. Azok ugyanis, akik tiszta szívvel Isten fiai szeretnének lenni, meg fogják látni őt, akit még nem láttak. De mit jelent akkor az, hogy *Láttam Istent színről színre, s életben maradt a lelkem*?[14] Vajon ez sem ellentétes azzal a kijelentéssel, hogy *Istent nem látta soha senki*? S amit Mózessel kapcsolatban írtak, hogy *színről színre beszélt az Istennel, úgy, ahogyan a barátjával beszél az ember*,[15] vagy amit Izajás próféta állít önmagáról, *láttam a seregek urát, amint a trónján ült*,[16] s azok az egyéb igehelyek, amelyeket ugyanezen tekintélyre hivatkozva szokás említeni, mindezek hogyhogy nem ellentétesek azzal a kijelentéssel, amely így szólt: *Istent nem látta soha senki*? Ámbár azt hihetjük, hogy maga az Evangélium is ellentmond önmagának. Hogyan lehet ugyanis igaz, ami az Evangéliumban áll, hogy *aki engem látott, az látta az Atyát,*[17] ha *Istent nem látta soha*

[10] 1Kor 2,11 és 4,5
[11] Mt 5,8
[12] 1Jn 3,2
[13] Jn 1,18; 1Jn 4,12, vö. 1Tim 6,16
[14] Ter 32,30
[15] Kiv 33,11
[16] Iz 6,1
[17] Jn 14,9

senki? Ha *Istent nem látta soha senki,* miként lehet igaz az, hogy *angyalaik szüntelenül látják az én Atyám arcát*?[18]

14. Az értelmezés melyik szabályával fogjuk igazolni, hogy ezek az ellentétesnek és egymással szembenállónak tűnő kijelentések nem elletétesek és nem állnak szemben egymással? Az ugyanis semmiféleképpen nem lehetséges, hogy az írások e tekintélye valamelyik oldalon hazudjon. Talán ha azt mondjuk, hogy az *„Istent nem látta soha senki”* kijelentésben csak az embereket kell értenünk? (Úgy ahogyan azt a kijelentést olvassuk: *Senki sem tudja, mi van az emberben, csak az ember lelke, aki őbenne van* –[19] tudniillik senki emberfia, mindezt ugyanis nem vonatkoztathatjuk Istenre, hiszen Krisztusról azt mondja az írás: nem volt szüksége arra, *hogy valaki tanúskodjon előtte az emberről, mert tudta ő, hogy mi lakik az emberben*).[20] Mindezt világosabban is kifejtve azt mondja ugyanis az apostol: *akit senki ember nem látott és nem láthat.*[21] Ha tehát olyan értelemben mondatott, hogy *Istent nem látta soha senki,* mintha azt mondanánk, „senki az emberek közül”, akkor, úgy tűnik, odáig lesz megoldva a kérdés, hogy e kijelentés nem áll majd ellentétben azzal, amit az Úr mond: *angyalaik mindig látják Atyám arcát*,[22] mert így elhihetjük, hogy az angyalok látják az Istent, akit *nem látott soha senki* az emberek közül. Ha azonban Istent *senki ember nem látta és nem láthatja*, akkor hogyan láthatta Ábrahám, Izsák, Jákob, Jób, Mózes, Mikeás, Izaiás, s esetleg még mások, akikkel kapcsolatban arról tanúskodik az írás – amelyik sohasem hazudik –, hogy látták az Istent?

15. Ámbár akadnak olyanok is, akik amellett kardoskodván, hogy a gonoszok is meglátják az Istent, úgy vélik, hogy maga a Sátán is látta, s olyan értelmezést adnak annak, amit Jób könyve ír (hogy az angyalokkal együtt a Sátán is eljött az Isten színe elé),[23] hogy immár az is kérdésessé válik, hogyan hangozhatott el: *boldogok a tiszta szivűek, mert ők meglátják az Istent*, valamint hogy *békességre törekedjetek mindenkivel, és megszentelődésre, mert enélkül senki sem fogja meglátni az Istent.*[24] Igen meglepődnék, ha azok, akik szerint a gonoszak is meglátják az Istent, s a Sátán is látta, egészen odáig merészkednének, hogy azt bizonygassák, ők is tiszta szívűek, békességre és megszentelődésre törekednek.

16. Mert ha egy kicsit figyelmesebben megvizsgáljuk, lehetséges, hogy az Úr szavai – *aki engem látott, látta az Atyát is* –[25] nem ellentétesek azzal, azzal a kijelentésével, hogy *Istent nem látta soha senki.* Nem azt mondta ugyanis: „Mivel engem láttatok, láttátok az Atyát is”, hanem hogy *aki engem látott, látta az Atyát is*, s e kijelentésével az Atya és a Fiú egylényegűségét akarta megmutatni, nehogy valaki azt higgye, bármiben is különböznek egymástól. Ennek következtében pedig – mivel igaz az a kijelentés, hogy *aki engem látott, látta az Atyát is*, minthogy továbbá *Istent nem látta soha senki* – nem szabad azt gondolni, hogy bárki is látta akár az Atyát, akár a Fiút, amennyiben a Fiú Isten, s az Atyával egy Isten. Mert amennyiben ember, bizonyosan *látták a földön, s beszélt az emberekkel*.[26]

17. Az azonban nagy kérdés, miért nem ellentmondás az, hogy a hajdani emberek közül oly sokan látták az Istent, ha *Istent – akit senki ember nem látott és nem láthat – nem látta soha*

[18] Mt 8,10
[19] 1Kor 2,11
[20] Jn 2,25
[21] 1Tim 6,16
[22] Mt 18,10
[23] Jób 1,6; 2,1
[24] Mt 5,8
[25] Jn 14, 9
[26] Bár 3,38, vö. Jn 1,14

senki. Látod, mily nehéz kérdést tettél fel nekem, midőn egy rövid levelem kapcsán (melyről úgy vélted, alaposabb és bővebb magyarázatra szorul) azt kívántad, hogy hosszan és bőségesen írjak valamit e kérdésről! Kívánod-e tehát hallani, amit időközben más kiváló írásmagyarázóknál találtam, hogy mi volt a véleményük az Isten látásáról? Hátha kielégítik a kívánságodat, jóllehet talán ismered is ezeket. Hallgasd meg tehát e néhány gondolatot, ha nincsen ellenedre. Midőn a szent életű Ambrus, Milánó püspöke, ahhoz a helyhez ért az evangélium magyarázatában, ahol egy angyal jelent meg Zakariás papnak a templomban, íme mi mindent, s mily fontos dolgokat mondott az Isten látásáról is e jelenet kapcsán:

18. „*Nem véletlenül a templomban pillantja meg az angyalt* – mondja –*, ő ugyanis már az igazi főpap érkezésének a hírét hozta, s olyan mennyei áldozatbemutatás készült, amelyben angyalok segédkeztek. S helyesen mondja az írás, hogy „megjelent” annak, aki váratlanul megpillantotta. Ezt sajátosan az angyalokról vagy az Istenről szokta állítani az isteni írás, úgy, hogy ami előre nem látható, arról mondja: „megjelent”. Azt olvassuk ugyanis:* Megjelent az Isten Ábrahámnak Mamre tölgyesénél,[27] *mert akinek a jöttét nem sejtik, akit váratlanul pillantanak meg, arról azt mondják: „megjelenik”. Nem ugyanazon a módon látható ugyanis az érzékekkel megragadható valóság, és az, akinek az akaratától függ, hogy látható-e. Természeténél fogva láthatatlan, akaratánál fogva látható. Ha ugyanis nem karja, nem látható, ha akarja, látható. Azért jelent meg az Isten Ábrahámnak, mert így akarta. Másoknak – mivel nem akarta – nem jelent meg. István is, midőn a nép megkövezte, látta, hogy megnyílik az ég, s látható volt Jézus is, amint ott áll az Isten jobbján – a nép azonban nem látta.*[28] *Látta Izaiás is a seregek urát,*[29] *de más nem láthatta, mert csak annak jelent meg, akinek akart. De miért is beszélünk emberekről, amikor magukról az égi erőkről és hatalmasságokról is azt olvastuk,* Istent nem látta soha senki. *Az Írás pedig hozzátette, hogy – ami túl van a mennyei hatalmakon* – az egyszülött Fiú, aki az Atya kebelén van, ő nyilatkoztatta ki.[30] *Ha* az Atyaistent nem látta soha senki, *akkor vagy kénytelenek vagyunk belenyugodni, hogy a Fiút látták az Ószövetségben – ekkor pedig hagyjanak fel az eretnekek azzal, hogy a szűztől eredeztetik annak a létezését, akit, mielőtt a szűztől megszületett volna, már láttak –, vagy pedig bizonyosan cáfolhatatlan tény, hogy akár az Atya, akár a Fiú, akár pedig a Szentlélek (ha ugyan látható a Szentlélek) olyan alakban jelenik meg, amilyet az akarata választott, s nem a természete formált – hiszen a Szentlélekről is azt hallottuk, hogy galamb alakjában látták. S* Istent *azért* nem látta soha senki, *mert istenségének ama teljességét, amely az Istenben lakozik,*[31] *senki sem pillantotta meg, és senki se ragadta meg sem a szemével, sem az elméjével: a ’látta’ kifejezést ugyanis mindkettőre vonatkoztathatjuk. Amikor pedig hozzáteszi:* az egyszülött Fiú maga beszélte el, *világossá teszi, hogy inkább az elmék mint a szem látásáról van szó. Az alak látható ugyanis, az erő kinyilatkoztatható. Ezt a szem, amazt az elme ragadja meg. Ám mit mondjak a Háromságról? A Szeráf akkor jelent meg, amikor akart, s egyedül Izaiás hallotta a hangját.*[32] *Megjelent az angyal is, s most is jelen van, de nem látjuk. Nem a mi hatalmunkban áll ugyanis, hogy lássuk, hanem az ő hatalmában van, hogy megjelenjen. S mégis: ha nincs is hatalmunk arra, hogy lássuk, a kegyelem által kiérdemelhetjük, hogy képesek legyünk látni. S így, akinek része volt a kegyelemben, az kiérdemelhette a lehetőséget. Mi érdemtelenek vagyunk e lehetőségre, mert nem kaptuk meg Isten látásának a kegyelmét. Csoda-e hát, ha csak akkor látható az Úr e jelen*

[27] Ter 18,1
[28] ApCsel 7,55
[29] Iz 6,1
[30] Jn 1,18
[31] Kol 2,9
[32] Iz 6,6 sk

világban,[33] *ha akarja? Magában a feltámadásban sem könnyű meglátni az Istent, legfeljebb ha azoknak nem, akik tiszta szívűek, s ezért* Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent. *Hány boldogot felsorolt már, s mégsem ígérte meg nekik a látás lehetőségét! Ha tehát azok látják majd meg az Istent, akik tiszta szívűek, mások nyilván nem fogják látni. Sem azok nem látják meg ugyanis az Istent, akik méltatlanok arra, sem azok nem láthatják, akik nem akarják látni. Isten nem valamely helyen látható, hanem a tiszta szív látja. Nem a testi szemeinkkel keressük, és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá, sem pedig a járását nem érzékeljük. Amikor azt hinnénk, távol van, látható, amikor jelen van, nem látjuk. Elvégre maguk az apostolok sem mindnyájan látták a Krisztust, s ezért mondja:* Annyi idő óta veletek vagyok, és nem ismertetek meg engem.[34] *Aki ugyanis megismerte,* mi a szélesség és a hosszúság, a magasság és a mélység, *s megismerte* Krisztus szeretetét is, amely minden ismeretet meghalad,[35] *az látta Krisztust is, s az Atyát is látta. Mi pedig már nem test szerint ismerjük a Krisztust, hanem a lélek szerint. Az Úr Krisztus ugyanis* lélek az orcánk előtt.[36] *Ő kegyeskedjen iraglmával betölteni minket* Isten egész teljességére,[37] *hogy láthatóvá legyen számunkra.*[38]

19. Ha e szavakat érted, mit kérdezhetnél még tőlem, miután megoldódott a kérdés, amely oly nehéznek tűnt? Hiszen különbséget tett aközött, hogy hogyan mondták: *Istent nem látta soha senki*, s aközött, ahogyan Istent az egykor élt igazak látták, ha egyszer az előbbi azért mondatott, mert az Isten természeténél fogva láthatatlan, ezek viszont, akik látták, azért látták az Istent, mert annak, akinek akar, s úgy, ahogyan akar, megjelenik, ha természete rejtve marad is, olyan alakban, amilyet az akarata választott. Mert ha maga a természete jelent meg, midőn az atyák látták az Istent (jóllehet, ha nem akarta volna, nem jelent volna meg), miként lehetséges, hogy *Istent nem látta soha senki,* holott akaratából kifolyólag magát a természetét pillantotta meg oly sok ősatya? Ha pedig azt mondjuk, hogy az ősatyák a Fiút látták (úgy, hogy az Atyaistenre vonatkoztatjuk, hogy *őt* nem látta soha senki) Ambrus nem szalasztotta el a kínálkozó lehetőséget, hogy ennek az értelmezésnek a segítségével cáfoljon meg bizonyos eretnekeket – nevezetesen a phótiniánusokat –, akik a szűz méhéből származó eredetet tulajdonítanak az Isten fiának, s nem akarják hinni, hogy korábban is létezett. Minthogy azonban másokat is látott, nevezetesen az ariánusokat, akik még veszedelmesebben lesik a kínálkozó alkalmat, s akiknek a tévedését kétség kívül támogatja, ha azt hisszük, hogy az Atya természete láthatatlan, a Fiúé pedig látható, azt állította, hogy mindkettőnek egy és egyként láthatatlan a természete, hozzávéve még a Szentlélek természetét is. A folytatásban röviden, ám csodálatra méltó módon adta értésünkre mindezt e szavakkal: *Vagy pedig bizonyosan cáfolhatatlan tény, hogy akár az Atya, akár a Fiú, akár pedig a Szentlélek (ha ugyan látható a Szentlélek) olyan alakban jelenik meg, amilyet az akarata választott, s nem a természete formált*. Azt is mondhatta volna, hogy „amit nem a természete mutatott meg", de jobbnak látta azt mondani: „formált", nehogy valaki azt gondolja, hogy azt az alakot, amelyet Isten kiválasztott, hogy megjelenjen benne, a saját természetéből formálta ki, s ebből

---

[33] Ambrus itt az „in praesenti saeculo" biblikus kifejezést használja. Vö. Tit 2, 12: *en tó nün aióni*: „ezen a világon". Lásd még Gal 1,14: „e bűnös világ".
[34] Ambrusnál a kéziratokból ismert, többes számú alak áll: „Nem ismertetek meg engem, Fülöp". A legtöbb fordítás az egyes számú változathoz igazodik: „Nem ismertél meg engem, Fülöp". Vö. Jn 14,9
[35] Ef 3,18–19
[36] A Siral 4,20 Ambrus által adott latin fordítása: *spiritus ante faciem nostram Christus dominus.* Vulgata: *spiritus oris nostri christus dominus…* LXX: *pneuma proszópu hümón khrisztosz küriu* (vagy *küriosz*) – Arcunk lehellete, az Úr felkentje… (vagy „a felkent, az úr").
[37] Ef 3,19
[38] Ambrosius, *Expositio Evangelii secundum Lucam* 1,24–27, Migne PL 15, 1543B–1545A, CSEL 32, 25. (15–28.)

bebizonyítsa, hogy alakulásnak és változásnak kitett szubsztancia – amit a jóságos és irgalmas Isten tartson távol a hívek lelkétől.

20. Természeténél fogva láthatatlan tehát az Isten, s nemcsak az Atya, hanem maga a Szentáromság Egy Isten. S minthogy nemcsak láthatatlan, de változhatatlan is, ezért úgy jelenik meg annak, akinek akar, s abban az alakban, amelyben akar, hogy az ő láthatatlan és változhatatlan természete épségben megmarad önmagában. Nem hiszem azonban, hogy a valóban istenfélő emberek vágyakozása, amellyel Istent szeretnék látni, és amelytől hajtva égő szeretettel az ő látására áhítoznak, annak az alaknak a megpillantására irányulna, amelyben tetszése szerint jelenik meg olyasmiként ami nem ő; úgy hiszem, e vágy arra a lényegre irányul inkább, ami által az, ami. Ennek a vágynak a tüzét mutatta meg szolgája, a szent életű Mózes, midőn így szólt az Istenhez, akivel mint barátja, *szemtől szembe beszélt: Ha kegyelmet találtam előtted, mutasd meg nekem magadat.*[39] Hogyan? Vajon ő nem *maga* volt? Hogyha ő nem maga lett volna, akkor nem azt mondta volna neki, hogy *mutasd meg nekem magadat,* hanem hogy *mutasd meg nekem az Istent.* S mégis: ha Isten természetét és lényegét látta volna, még sokkal kevésbé mondta volna, hogy *mutasd meg nekem magadat.* Ő maga volt tehát abban az alakban, amelyben megjelenni kívánt, saját maga azonban nem a saját természetében jelent meg, nem abban, aminek a látására Mózes vágyakozott. Ez ugyanis a szentek számára van fenntartva a másik életben. Igaz tehát a válasz, amit Mózes kapott, hogy *senki se láthatja meg elevenen az Isten arcát,*[40] azaz senki sem képes ebben az életben élve meglátni őt úgy, amint van. Mert sokan látták, de csak azt, amit az akarata választott, nem pedig azt, amit a természete formált, s amiről János beszél, ha helyesen értelmezzük: *Szeretteim, Isten fiai vagyunk, de még nem nyilvánult meg, hogy mivé leszünk. Tudjuk, hogy amikor majd megnyilvánul, hasonlóak leszünk hozzá, mivel látni fogjuk őt úgy, amint van* – nem úgy,[41] ahogyan az emberek látták akkor, amikor akarta, s abban az alakban, amelyben akarta (nem pedig abban a természetben, amellyel önmagában rejtőzködött, akkor is, amikor látták), hanem *úgy, amint van*. Ez az, amit Mózes kért tőle, midőn így szólt hozzá: *mutasd meg nekem magadat.* Attól kérte ezt, aki *szemtől szembe beszélt* vele – nem mintha bárki bármikor, nem a testi szemeivel, de akár csak az elméjével is megragadta volna.

21. Más ugyanis látni és más egy egészet a látásunkkal megragadni,[42] hiszen azt látjuk, amit jelenvalóként úgy-ahogy érzünk, teljes egészében pedig azt ragadjuk meg a látásunkkal, amit úgy látunk, hogy semmi sem marad rejtve a szemlélő előtt, vagy aminek a határai tekintetünkkel körbejárhatók: úgy ahogyan a jelenlegi akaratodból semmi sincsen rejtve előtted, a gyűrűd határait pedig körbejárhatod a tekinteteddel. Két példával éltem: az egyik az elme tekintetére, a másik a testi szemekre vonatkozik. A látás ugyanis – amint Ambrus mondja – mindkettőre, azaz a szemekre és az elmére is vonatkoztatható.

22. Ha tehát Istent azért nem látta soha senki, mert, miként az a kommentátor mondja, akinek a szavait tanulmányoztuk, *„istenségének teljességét senki sem pillantotta meg* (conspexit)*, és senki se ragadta meg* (comprehendere) *sem a szemével, sem az elméjével: a 'látta' kifejezést ugyanis mindkettőre vonatkoztathatjuk"*, akkor az evangélium említett szavai miatt *(angyalai mindig látják Atyám arcát)*[43] azt kell a továbbiakban megvizsgálnunk, hogyan láthatják az angyalok az Istent. Ha ugyanis nekik sem úgy jelenik meg, ahogyan van, hanem abban az

[39] Kiv 33,13
[40] Kiv 33,20
[41] 1Jn 3,2
[42] Az Ágoston által használt *comprehendere* ige nemcsak a megragadást, hanem valaminek a teljes átfogását, átölelését is jelenti. A továbbiakban a szöveg a kifejezés e jelentésárnyalataival játszik.
[43] Mt 18,10

alakban, amelyet akaratával választott, miközben természete rejtve marad, egyre jobban kell kutatnunk, hogy hogyan fogjuk őt meglátni mi, úgy, amint van, s ahogyan Mózes szerette volna látni, midőn azt kérte, hogy Isten – aki a tekintete előtt állt – mutassa meg neki önmagát. Az ígéret szerint ugyanis az lesz a legnagyobb jutalmunk a feltámadásban, hogy *egyenlőek leszünk az Isten angyalaival*,[44] s ennélfogva, ha ők maguk sem látják az Istent, úgy amint van, akkor mi hogyan láthatjuk majd íly módon, amikor velük egyenlővé váltunk a feltámadásban? De figyeld csak meg, mit mond ezek után a mi Ambrosiusunk: *„Amikor pedig hozzáteszi:* az egyszülött Fiú maga beszélte el, *világossá teszi, hogy inkább az elmék mint a szem látásáról van szó. Az alak látható ugyanis, az erő kinyilatkoztatható. Ezt a szem, amazt az elme ragadja meg."* Ő, aki nem sokkal előbb azt mondta, hogy a látást mindkettőre kell vonatkoztatnunk, most nem az elmének, hanem a szemeinknek tulajdonítja. Véleményem szerint nem azért tesz így, mert hanyag módon nem törődött a saját szavaival, hanem mert a beszélt nyelvben gyakrabban szoktuk a szemnek tulajdonítani a látást, úgy ahogyan az alakot a testnek. Mert a megszokott nyelv ez utóbbit is sűrűbben alkalmazza azokkal a dolgokkal kapcsolatban, amelyek teret foglalnak el, és különböző színeket vesznek fel. Ha azonban nem volna olyan alak (*species*), amelyet elménkkel láthatunk, nem mondanák, hogy *alakja ékesebb* (speciosius)*, mint az emberek fiai*.[45] Ezt ugyanis nem testileg, hanem a szellemi alakra (*species spiritalis*) értették. Használjuk tehát az alak kifejezést az elme látásával kapcsolatban is, minthogy azonban megszokottabb módon használjuk a testekkel, illetve a testek képmásaival kapcsolatban, ezért mondta: *„Az alak látható ugyanis, az erő kinyilatkoztatható. Ezt a szem, amazt az elme ragadja meg."* Ezért, a racionális teremtmény akkor telik majd el megtisztulva és megszentelődve Isten kimondhatatlan látásával, midőn az *Egyszülött, aki az Atya ölén van*,[46] kimondhatatlan szavakkal *kinyilatkoztatja*, s e látásra akkor teszünk majd szert, midőn egyenlőek leszünk az angyalokkal, hiszen úgy, ahogyan a testi érzékek számára ismert, látható tárgyakat látjuk, Istent nem látta soha senki; mert ha valamikor így látták, nem ezekhez hasonlóan, természeténél, hanem az akaratánál fogva látszott abban az alakban, amelyet választott: megjelent, de természete rejtve maradt, s változhatatlanul önmagában nyugodott. Most talán egyes angyalok látják úgy, amiként van, mi pedig akkor fogjuk ezen a módon látni, amikor velük egyenlővé lettünk.

23. Miután pedig – hogy ebből is megsejtsük, mily mély a Háromság láthatatlansága – hozzátette, hogy az égi hatalmak (például a Szeráf) is csak akkor és csak azon a módon látszanak, amikor és ahogyan ők akarják, így szólt: *„Ha nincs is hatalmunk arra, hogy lássuk, a kegyelem által kiérdemelhetjük, hogy képesek legyünk látni. S így, akinek része volt a kegyelemben, az kiérdemelhette a lehetőséget. Mi érdemtelenek vagyunk e lehetőségre, mert nem kaptuk meg Isten látásának a kegyelmét."* Minthogy nem a saját tanítását adja, hanem az Evangéliumot magyarázza, e szavakkal semmiképpen sem azt kívánta mondani, hogy azok közül, akiknek hitük miatt *„hatalmat adott arra, hogy Isten fiai legyenek"*,[47] egyesek meglátják, mások pedig nem látják meg az Istent (hiszen mindnyájukra vonatkozik, hogy *meglátják majd az Istent*), hanem e szavaival: „*mi érdemtelenek vagyunk e lehetőségre, mert nem kaptuk meg Isten látásának a kegyelmét*", megmutatta, hogy az evilági életről beszél, amelyben egyeseknek – mint Ábrahámnak, Izaiásnak és másoknak – megjelenni méltóztatott, igaz, nem a természete szerint, hanem az általa választott alakban, míg másoknak, akik éppúgy az ő népéhez és az ő örökrészéhez tartoznak, még ilyen alakban sem mutatkozik meg.

[44] Mt 22,30; Mk 12,25; Lk 20, 36
[45] Zsolt 45,3
[46] Jn 1,18
[47] Jn 1,12

Az eljövendő életben azonban azok, akik birtokba veszik majd *a kezdettől nékik rendelt országot*,[48] mind meglátják őt tiszta szívvel, s ebben az országban csak tiszta szívűek lesznek.

24. Figyeld meg tehát, mit mond még, amikor immár erről az életről kezd beszélni. *„Csoda-e* –folytatja –*, ha csak akkor látható az Úr e jelen világban, ha akarja? Magában a feltámadásban sem könnyű meglátni az Istent, legfeljebb ha azoknak nem, akik tiszta szívűek, s ezért* Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent. *Hány boldogot felsorolt már, s mégsem ígérte meg nekik a látás lehetőségét! Ha tehát azok látják majd meg az Istent, akik tiszta szívűek, mások nyilván nem fogják látni. Sem azok nem látják meg ugyanis az Istent, akik méltatlanok arra, sem azok nem láthatják, akik nem akarják látni."* Lásd, mily körültekintően beszél, immár azokról, akik az eljövendő életben látják majd az Istent, nem mindnyájan tehát, csak azok, akik méltók erre. Méltók és méltatlanok egyaránt feltámadnak ugyanis arra az országra, amelyben Isten látható lesz, *mert hallani fogják a hangját, akik a sírban vannak, és előjönnek,*[49] de igen eltérő módon. Mert *akik jól cselekedtek, azok az életre, akik pedig rosszul, azok az ítéletre támadnak fel*. Az ítélet itt az örök kárhozatot jelenti, mint abban a kiejelentésben: *Aki nem hisz, már el is nyerte az ítéletet.*[50]

25. A szent életű Ambrosius szavai pedig – *„nem láthatja az Istent, aki nem akarja"* – mi egyebet szerettek volna jelenteni, mint hogy aki nem kíván a dolog jelentőségének megfelelő gondot fordítani a szíve megtisztítására, az nem akarja látni az Istent? De figyeld csak meg, mit tesz még hozzá! *„Nem valamely helyen, hanem a tiszta szívben látható az Isten."* Fogalmazhatott-e világosabban és kifejezőbben? Ebből a látásból kétségtelenül ki van tehát zárva a sátán, az ő angyalai, és velük együtt minden istentelen ember, mivel nem tiszta szívűek. Jób könyvének szavai miatt pedig – miszerint az angyalok az Isten tekintete elé járultak, s velük együtt a sátán is eljött –[51] nem szabad azt hinnünk, hogy ily módon a sátán is látta az Istent. Az írás szavai szerint ugyanis ők kerültek az Isten tekintete elé, nem pedig az Isten az ő tekintetük elé. Azok a dolgok kerülnek ugyanis a tekintetünk elé, amiket mi látunk, nem pedig amelyek minket látnak. Eljöttek tehát, hogy – amint számos kódexben olvassuk – *az úr színe elé álljanak*, nem pedig, hogy az Isten álljon az ő színük elé. Nem szükséges ezen a helyen elidőzni, hogy erőnktől telhetőleg megmutatássuk, hogyan történhet mindez időben is, miközben mindig mindenek az Isten színe előtt vannak.

26. Most ugyanis az a kérdés, hogy hogyan látható az Isten, nem abban az alakban, amellyel e világi életben akart egyeseknek megjelenni – így ugyanis nemcsak Ábrahámmal és más igazakkal, de a testvérgyilkos Káinnal is beszélgetett –, hanem abban az országban, ahol fiai úgy fogják látni, *amint van*. Ekkor *a jó emberek vágyakozása* kielégül – kielégül az a vágyakozás, amely Mózest hevítette, midőn nem volt számára elegendő, hogy *szemtől szemben* beszélhet az Istennel, s azt mondta: *Mutasd meg tenmagadat kézzelfoghatóan, hogy lássalak,*[52] mintha azt mondta volna, amit a zsoltáros énekel ugyanezen vágyakozásról: *Eltelek majd, ha kézzelfoghatóvá lesz a te dicsőséged.*[53] Ettől a vágytól égett Fülöp is, s így akart ő is eltelni, midőn így szólt: *mutasd meg nekünk az Atyát, és elég lesz nekünk.*[54] E látásról szólva mondta Ambrosius, maga is Isten szeretetétől és az iránta érzett vágytól égve: *„Nem valamely helyen látható az Isten*, miként Mamre tölgyesénél, miként a Sinai hegyen,

[48] Mt 25,34
[49] Jn 5,28–29.
[50] Jn 3,18
[51] Jób 1,6; 2,1
[52] Zsolt 102,5 és Kiv 33,11 és 13
[53] Zsolt 16,15
[54] Jn 14,8

hanem a tiszta szív látja." S tudván tudva, mire vágyik, miért hevül, és miben reménykedik, így folytatja: *„Istent nem a testi szemeinkkel keressük",* amelyek révén e földi életben is megjelent Ábrahám, Izsák, Jákob és mások számára, *„és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni",* hiszen írva van: *hátulról látsz majd engem*,[55] *„sem az érintés meg nem ragadja"*, mint amikor Jákobbal birkózott, *„sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá"*, mint amikor nemcsak a sok szent, hanem a sátán is hallotta, *„sem pedig a járását nem érzékeljük",* mint egykor, midőn a paradicsomban sétált alkonyat előtt.

27. Látod, mint igyekszik a szent férfiú elménket elválasztani valamennyi testi érzékünktől, hogy alkalmassá tegye az Isten látására! S mégis, mire megy, aki kívül plántál és öntöz, ha belül nem tevékenykedik, *aki a növekedést adja, az Isten*?[56] Mert ki képes elgondolni Isten lelkének segítsége nélkül, hogy létezik olyasmi – és sokkal inkább létezik, mint mindaz, amit a testünkkel érzékelünk! –, ami nem valamely helyen látható, amit nem a szemeinkkel kell keresnünk, amit nem a kilehellt levegő tesz hallhatóvá, amit nem ragadhatunk meg érintéssel, aminek nem érzékeljük a járását, s ami mégis látható, de csak a tiszta szívvel? Nem erről az életről beszélt ugyanis, amidőn ezeket állította, elvégre egy egészen világos megkülönböztetéssel kellőképpen elkülönítette az eljövendő életet az evilági időtől (amelyben Isten nem úgy jelent meg, amint van, hanem abban az alakban, amelyben akart, s csak annak, akinek akart): *„Csoda-e hát, ha csak akkor látható az Úr e jelen világban, ha akarja? Magában a feltámadásban sem könnyű meglátni az Istent, legfeljebb ha azoknak nem, akik tiszta szívűek, s ezért* boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent.*"* Innen kezd most már arról a világról beszélni, amelyben nem mindazok fogják meglátni az Istent, akik feltámadnak, hanem csak azok, akik az örök életre támadnak fel. Nem ama méltatlanok, akikről írva van: *távozzon az istentelen, hogy ne lássa meg az Úr szeretetét,*[57] hanem azok, akik méltók, olyanok, akikről maga az Úr mondta, midőn nem látták, jóllehet ott volt előttük, *aki szeret engem, az megtartja parancsaimat, aki pedig szeret engem, azt az atyám is szeretni fogja, én is szeretni fogom, és megmutatom magam neki*.[58] Nem azok, akiknek azt mondják: *távozzatok tőlem az örök tűzre, amely az ördögnek és az ő angyalainak készült*,[59] hanem azok, akik azt hallják majd: *Jertek atyám áldottai, s vegyétek birtokba az országot, mely nektek készíttetett a világ kezdetétől.*[60] S *el is mennek, azok az örök tűzre, az igazak pedig az örök életre*.[61] És mi más az örök élet, mint amit maga az Élet mond egy másik helyen: *Az örök élet pedig az, hogy megismerjenek téged, az egyedül igaz Istent, és akit küldtél, Jézus Krisztust.* Méghozzá úgy ismerjék meg, ahogyan ígérete szerint azoknak mutatja meg majd magát – az Atyával együtt egy igaz Istent –, akik őt szeretik, s nem azon a módon, ahogyan e világban látták testben jók is és gonoszak is.

28. Az eljövendő ítélet napján pedig, amelyre úgy fog elérkezni, ahogyan az égbe menni látták (vagyis az emberfiának ugyanabban az alakjában),[62] ezt az alakot fogják látni azok, akikhez így szól: *éheztem és nem adtatok ennem*;[63] hiszen a zsidók is azt *fogják látni, akit keresztülszegeztek*,[64] nem pedig azt az isteni alakját, amelyben *Istennel való egyenlőségét nem*

[55] Kiv 33,23
[56] 1Kor 3,7
[57] Iz 26,10 a *Septuaginta* szerint
[58] Jn 14,21
[59] Mt 25,41
[60] Mt 25,34
[61] Mt 25,46
[62] ApCsel 1,1
[63] Mt 25,42
[64] Zak 12, 10

tartotta olyan dolognak, amelyhez mint zsákmányhoz ragaszkodnia kell.[65] Ebben az isteni alakjában azok fogják meglátni ekkor, akik úgy fogják őt látni, *amint van*. És nem azért fogják látni, mert ebben az életben lélekben szegények, szelídek és megszomorítottak voltak, s nem is azért, mert éhezték és szomjazták az igazságot, vagy irgalmasok és békességszerzők voltak, továbbá nem azért fogják látni, mert üldözést szenvedtek az igazságért, jóllehet ezek is velük történtek, hanem azért, mert tiszta szívűek.[66] Jóllehet a tisztaszívűek valamennyi boldogságot megcselekszik, azért csak ott szerepel, hogy *meglátják az Istent*, ahol az áll: *boldogok a tisztaszívűek,* mert aki *„nem valamely helyen látható,* akit *nem a testi szemeinkkel keresünk,* akit *sem a látással nem tudunk körülrajzolni, sem az érintés nem ragad meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá,* és akinek *a járását sem érezékeljük”*, azt a tiszta szívvel fogjuk látni. *Istent* ugyanis sem ebben az életben *nem látta soha senki úgy, ahogyan ő maga van,* sem az angyalok életében nem látta soha senki úgy, ahogyan a testi látásunkkal szemlélt, látható dolgokat nézzük, mert *az egyszülött Fiú, aki az Atya kebelén van, ő nyilatkoztatta ki*. Ezért mondta Ambrosius, hogy amit szavával kinyilatkoztat, az elménk látására tartozik.

29. Nehogy azonban vágyakozásunk az egyik testi érzékünktől ismét egy másikhoz, – szemeinktől a füleinkhöz – vándoroljon, ezért annak kijelentése után, hogy *„nem a testi szemeinkkel keressük, és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg”,* azt is hozzáfűzi: *„a kilehellt levegő sem teszi hallhatóvá”* – hogy, ha képesek vagyunk rá, úgy értsük azt, hogy az Atya kebelén lévő Fiú kinyilatkoztat, ahogyan ő Ige: nem a füleinket megütő hang, hanem olyan képmás, amelyet az elme ismer meg, hogy belső és kimondhatatlan fénnyel ragyogjon benne. S ez az, amiről az írás beszél: *Aki engem lát, látja az Atyát* – ami itt Fülöpnek szólt, midőn látott és nem látott.[67] Ambrosius pedig, aki e látásra kiváltképpen vágyakozott, e szavakkal folytatja: *„Amikor azt hinnénk, távol van, látható, amikor jelen van, nem látjuk.”* Nem azt mondja: amikor távol van, hanem: *„amikor azt hinnénk, távol van.”* Aki ugyanis az eget és a földet betölti, akit nem zárnak körül a kicsiny terek, s aki nem oszlik szét a nagyban, hanem mindenhol egész, s mégsem foglalja magában egyetlen hely sem, az sehonnan sincs távol. Aki önmagát meghaladó értelemmel megérti ezt, az akkor is látja az Istent, „amikor azt hinnénk, távol van”. Aki azonban nem képes erre, imádkozzon, s azon legyen, hogy e képességet kiérdemelje. De ne a vitatkozó embernél kopogtasson, hogy amit még nem olvasott, elovassa, hanem az üdvözítő Istennél, hogy amire még nem képes, arra képessé váljon. S rögtön meg is megmagyarázza, miért állította, hogy *„amikor jelen van, nem látjuk”:* Mert *„elvégre maguk az apostolok sem mindnyájan látták a Krisztust, s ezért mondja:* Annyi idő óta veletek vagyok, és nem ismertetek meg engem.”[68] Lám miként volt jelen az Isten, és mégsem látták!

30. De vajon miért nem merte azt mondani: „elvégre maguk az apostolok sem látták a Krisztust”, s miért mondja azt ehelyett, hogy „az apostolok sem mindnyájan”, mintha lettek volna olyanok, akik azzal a látással látták ekkor, amelyben ő és az Atya egyek? Vagy talán arra a válaszra ügyelt, amit szavai után – *Te vagy a Krisztus, az élő Isten fia* – Péter kapott: *Boldog vagy, Simon, Jónás fia, mert nem a test és a vér nyilatkoztatta ezt neked ki, hanem az én Atyám, aki az égben van*?[69] Bár az, hogy e kinyilatkoztatás e nagy jelentőségű dolog hittel történő elfogadása vagy pedig látása révén érte az elméjét, úgy vélem, nem derül ki, hiszen maga Péter is oly kicsiny hitűnek mutatkozott még előtte, hogy attól félt, halálával elveszíti azt, akiről csak az imént vallotta meg, hogy az élő Isten fia, azaz az élet forrása.

---

[65] Fil 2,6
[66] Mt 5,3–7,9
[67] Jn 14,9
[68] Jn 14,9
[69] Mt 16,16 sk.

31. Továbblépve, a Mózesnek mondott szavak miatt – *senki se láthatja meg elevenen az Isten arcát* –[70] az a kérdés is foglalkoztathat bennünket, hogy némelyek hogyan láthatták Istennek magát a lényegét is (*substantia*) ebben az életben. Hacsak nem arról van szó, hogy az emberi elme isteni segítséggel már azelőtt elragadtathat ebből az életből az angyalok életébe, mielőtt a közös halál által eloldódna a testtől. Ilyen elragadtatásba esett az is, aki *kimondhatatlan szavakat hallott, amelyeket embernek nem szabad elmondania,*[71] s figyelmét itt oly mértékig fordította el az evilági érzékektől, hogy szavai szerint maga sem tudja, vajon testben, vagy lélekben ragadtatott el, azaz elméje a test kötelékének fennmaradása mellett lépett-e át ebből az életből ama másikba (ahogyan az erőteljesebb extázisban esik meg), vagy teljesen eloldódott a testtől (miként az a tökéletes halál állapotában történik). Ily módon igaz az a kijelentés is, hogy *senki se láthatja meg elevenen az Isten arcát,* hiszen az elmének el kell szakadnia ettől az élettől, amikor e látás kimondhatatlanságának a magasságába emeltetik, s mégsem hihetetlen, hogy a szentek közül egyeseknek – jóllehet még nem távoztak el ebből a világból úgy, hogy holttestük, mely a sírra vár, a földön maradt volna – megadatott e mértéket meghaladó kinyilatkoztatás. Azt hiszem, erre gondolhatatott, amikor nem akarta azt írni, hogy *az apostolok sem látták a Krisztust,* hanem azt írta: *„az apostolok sem mindnyájan látták a Krisztust,"* úgy vélte ugyanis – különösen Szent Pál miatt, aki, bár az utolsó apostol volt, nem hallgatott ama kimondhatatlan kinyilatkoztatásról, amelyben része volt – közülük néhányan már akkor megkaphatták az isteni lényeg látásának azt az ajándékát, amelyről beszélt.

32. De különös volna, ha Isten hajdan élt leghűségesebb szolgájának, Mózesnek, amikor még e földön kellett küzdenie, és a népet vezetnie, nem adatott volna meg, amit kért, hogy meglássa annak az Úrnak a dicsőségét, akihez így szólt: *Ha kegyelmet találtam előtted, mutasd meg nekem tenmagadat kézzelfoghatóan.*[72] Mert ami a jelent illeti, megfelelő választ kapott: Isten arcát, amelyet elevenen senki sem láthat, nem láthatja – Isten ily módon jelezte, hogy e látás egy másik, valóságosabb életre vár. Isten szavaiban Krisztus eljövendő egyházának misztériuma rejtőzött továbbá figuratív módon. Mózes ugyanis annak a zsidó népnek volt az előképe, amely majd később hinni fog a szenvedő Krisztusban. Isten ezért mondta neki: *Amikor átvonulok, meglátsz engem hátulról,*[73] s a többit, ami ezen a helyen áll, s csodálatos szentséggel jelenti meg előre az egyházat, amely csak később lesz majd eljövendő. Ennek tárgyalása azonban most messzire vezetne. Amiről azonban beszélni kezdtem, hogy vágyának az is megadatott, amit kívánt, az később a Számok könyvéből derül ki, ahol Isten húgának nyakasságát kárhoztatja, s azt mondja, más prófétáknak látomásban és álomban jelent meg, Mózesnek azonban *színről színre, s nem rejtélyesen*.[74] És ugyanitt hozzáteszi: *S látta az Úr dicsőségét.* Mi mást jelent az, hogy vele ily módon kivételt tett, ha nem azt, hogy népének kiváló vezetőjét, aki mindig hűségesen szolgált egész házában, talán már akkor méltónak találta a szemlélődésre, hogy meglássa Istent *úgy, amint van*, azon a módon, ahogyan korábban vágyott rá, miközben e szemlélődést valamennyi fia számára a végidőkre helyezte kilátásba?

33. Úgy hiszem, a szent férfiú, akinek a szavait taglaljuk, ezeket figyelembevételével mondta, hogy *az apostolok sem mindnyájan látták a Krisztust,* egyesek ugyanis (az elmondottak értelmében) talán már akkor is látták. S hogy szavait – *nem mindnyájan látták* – alátámassza, nyomban hozzáfűzte: *„S ezért mondja:* annyi idő óta veletek vagyok, és nem ismertetek meg

[70] Kiv 33,20
[71] 2Kor 12,2–4
[72] Kiv 33,13
[73] Kiv 33,22
[74] Szám 12,6–8 a *Szeptuaginta* szerint

engem.”[75] Majd azt is hozzátette, hogy milyen emberek láthatják az Istent e szemlélődésben *úgy, amint van*: *„Aki ugyanis megismerte* – mondja –, mi a szélesség és a hosszúság, a magasság és a mélység, *s megismerte* Krisztus szeretetét is, amely minden ismeretet meghalad,[76] *az látta Krisztust is, s az Atyát is látta.”*

34. Pál apostol e szavait én a következőképpen szoktam értelmezni: szélességen a szeretet jócselekedeteit, hosszúságon a végsőkig való kitartást, magasságon a mennyei jutalmak reményét, a mélységen pedig Isten kifürkészhetetlen ítéleteit értem, ahonnan e kegyelem az emberhez érkezik. Ezt az értelmezést azután össze szoktam kapcsolni a kereszt szentségével, oly módon, hogy a szélességen a keresztgerendát értem, melyen a kezek kitárulnak (ezek ugyanis a cselekedetekre utalnak), a *hosszú*ságon azt a részt, amely innen a földig nyúlik, s az egész keresztre feszített testet *tartja* (ez jelenti azt, higy ki*tartani*, azaz *hosszan* megmaradni a türelemben), magasságon a keresztgerenda fölött azt a részt értem, ami a fej fölé emelkedik (a magasból jövő adományok reménye miatt – nehogy azt higgyük, a jócselekedetekre, s az ezekben való kitartásra Isten földi és evilági jótéteményei miatt van szükség, holott sokkal inkább amiatt, amit – mint örök ajándékot – felülről vár *a szeretet által munkálkodó hit);*[77] mélységen pedig a fának azt a részét értem, amely a föld mélyén rejtőzik leszúrva, ám innen nő ki mindaz, ami a magasba emelkedik, úgy, ahogyan Isten rejtőzködő akarata hívja meg az embert, *az egyiket így, a másikat úgy*,[78] hogy része legyen e nagy kegyelemben. Ami pedig Krisztus minden ismeretet meghaladó szeretetét illeti, ezen azt a szeretetet értem, amelyben a *minden értelmet meghaladó békesség* lakozik.[79] De akár ezt értette az apostoli szavakon az Evangélium e magyarázója, akár valami más, ennél esetleg találóbb dolgot, látod, hogy ez sem tér el – ha nem tévedek – a hit mérőzsinórjától.

35. Innen kezdve mármost a szellemi látás érdekében folyik a tárgyalás. Miután ugyanis kijelentette: *„Aki megismerte,* mi a szélesség és a hosszúság, a magasság és a mélység, *s megismerte* Krisztus szeretetét is, amely minden ismeretet meghalad*, az látta Krisztust is, s az Atyát is látta”,* nehogy valaki egészen lassú felfogású hallgató azt higgye, a testi látásról beszél, így folytatja: *„Mi pedig már nem test szerint ismerjük a Krisztust, hanem a lélek szerint. Az Úr Krisztus ugyanis* lélek az orcánk előtt*.”* Azt pedig, hogy „ismerjük”, itt a hit s nem az eljövendő szemlélődés alapján mondta, mindazt „ismerjük” ugyanis, amit – ha még nem látjuk is színről színre – máris nem *tettetett hittel*,[80] hanem rendíthetetlen bizalommal őrzünk. Végül pedig, miután kijelentette, hogy ő már nem test szerint ismeri Krisztust – ahogyan az apostol mondta –, majd hozzátette a próféta tanúságát, *az Úr Krisztus ugyanis lélek az orcánk előtt,* azonnal hozzáfűzte, „*Ő kegyeskedjen iraglmával betölteni minket* Isten egész teljességére, *hogy láthatóvá legyen számunkra.”* Egészen bizonyos, hogy arról az ismeretről, amelyre az „ismerjük” szó utalt, ama a hit alapján beszélt, amelyből most az igaz ember él, nem pedig ama szemlélődés alapján, amellyel Istent úgy fogjuk látni, amint van. Ezt ugyanis a későbbiekre nézve kívánta magának és nekünk, s szavaival – *„Ő kegyeskedjen iraglmával betölteni minket* Isten egész teljességére, *hogy láthatóvá legyen számunkra”* – arra utalt, hogy mindez még csak eljövendő.

---

[75] Ambrusnál a kéziratokból ismert, többes számú alak áll: „Nem ismertetek meg engem, Fülöp”. A legtöbb fordítás az egyes számú változathoz igazodik: „Nem ismertél meg engem, Fülöp”. Vö. Jn 14,9
[76] Ef 3,18–19
[77] Gal 5,6
[78] 1Kor 7,7
[79] Fil 4,7
[80] 1Tim 1,5

36. Isten e teljességét, amiről az apostol beszél, egyesek úgy értelmezték, hogy mindazzá válunk majd, ami az Isten. Az apostol ugyanis, mint látod, így fogalmazott: *megismerni Krisztus szeretetét is, amely minden ismeretet meghalad, hogy elteljetek Isten egész teljességével.*[81] Ha tehát – mondják – bármivel kevesebb lesz nekünk, mint Istennek, és bármivel is kisebbek leszünk, hogyan töltekezünk el Isten *egész teljességével*? Minthogy azonban el fogunk ezzel telni, nyilvánvalóan egyenlőek leszünk vele. Tudom, hogy idegenkedsz az emberi elmének ettől az eltévelyedésétől, és elítéled. S helyesen teszed. Arról azonban, hogy hogyan kell értelmeznünk e teljességet, amelyről azt olvastuk, hogy majd *eltölt minket Isten egész teljessége*, ha Isten is úgy akarja, a tőle kapott erőnkhöz telhetően később fogunk szólni.

37. Most azonban felidézve mindazt, amit eddig mondtunk, vizsgáld meg figyelmesen, vajon megmagyarázot adtunk-e arra, amivel hozzánk fordultál, s ami nehezen megmagyarázhatónak tűnt. Mert ha azt kérdezed, hogy látható-e az Isten, azt felelem: látható. Ha azt kérdezed, honnan tudom, azt válaszolom: abban az írásban olvasom, amely sohasem hazudik, hogy *Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent,* s más efféléket. Ha azt kérdezed, miként mondhatták láthatatlannak, ha egyszer látható, azt felelem: természeténél fogva láthatatlan ugyan, de látható, amikor és amiként ő akarja. Sokan látták ugyanis, nem úgy, ahogyan van, hanem amilyen alakban tetszése szerint megjelenni akart. Ha azt kérdezed, hogyan láthatta őt még Káin is, bűnös létére, midőn Isten számon kérte tőle a gaztettét, és elítélte, sőt, ha egyszer *boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent,* hogyan láthatta maga a Sátán is, midőn eljött az angyalokkal együtt, hogy a színe elé álljon, azt felem: nem szükségszerű, hogy azok, akik olykor hallják az általa alkotott hangokat, lássák is az Istent, hiszen azok sem látták, akik akkor hallották, amikor így szólt a Fiához: *Megdicsőítettem és ezután is megdicsőítem.*[82] Mindazonáltal nem kell csodálkoznunk, ha abban az alakban, amelyet akarata alkotott, olyanok is meglátják az Istent, akik nem tiszta szívűek, miközben láthatatlan és változhatatlan természete önmagában rejtve marad. Ha azt kérdezed, vajon úgy is látható lesz-e egykor, *amint van*, azt válaszolom: ez azoknak a fiaknak van megígérve, akikről azt mondja az Írás: *Tudjuk, hogy amikor majd megnyilvánul, hasonlóak leszünk hozzá, mivel látni fogjuk őt úgy, amint van*.[83] Ha azt kérdezed, hogyan fogjuk őt meglátni, azt felelem, ahogyan az angyalok látják, akikkel akkor egyenlőek leszünk. Mert úgy, ahogyan a láthatónak nevezett dolgokat látjuk, *Istent nem látta, és nem is láthatja soha senki,* ő ugyanis *megközelíthetetlen fényességben lakozik,*[84] s természetére nézve éppoly láthatatlan, mint amilyen romolhatatlan is. Amit az apostol egymás mellett így fogalmazott meg: *Az örökkévalóság királyának, aki láthatatlan és romolhatatlan*.[85] Mert amiként most romolhatatlan, és a későbbiekben sem lesz romlandó, úgy nemcsak most, de mindig láthatatlan. Mert *„nem valamely helyen látható, hanem a tiszta szív látja. Nem a testi szemeinkkel keressük, és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá, sem pedig a járását nem érzékeljük."* Hanem *az egyszülött Fiú, aki az Atya kebelén van*,[86] az istenség természetét és lényegét ő nyilatkoztatja ki nem hangzó szavakkal, s ezért láthatatlanul mutatja meg azoknak a szemeknek, amelyek méltóak és alkalmasak az ily fenséges látásra. Ezek azok a szemek, amelyekről az apostol így szól: *szívetek szemeit, amelyek megvilágosodtak,*[87] s amelyekről azt

[81] Ef 3,19
[82] Jn 12,28
[83] 1Jn 3,2
[84] 1Tim 6,16
[85] 1Tim 1,17
[86] Jn 1,18
[87] Ef 1,18

mondja az írás: *Adj világosságot szememnek, nehogy halálba szenderüljek.*[88] *Az Úr ugyanis Lélek,*[89] *aki* tehát *egyesül az Úrral, egy lélek vele;*[90] s aki képes az Istent láthatatlanul meglátni, az – ennélfogva – képes testetlenül egyesülni vele.

38. Azt hiszem, az általad feltett kérdésben immár semmi sincsen, amire még választ várhatnál. De nézd csak meg, mi is az ebben az egész kérdésben, amit beláttál, mi az, amit elhittél, és mi az, amit még mindig nem ismersz – akár azért, mert nem beszéltem róla, akár azért, mert nem értetted meg, vagy azért, mert úgy találtad, hogy nem kell elhinni. Azon belül pedig, amit beláttál, tegyél különbséget annak alapján, hogy hogyan láttad be. Vajon úgy, hogy tested révén már korábban is láttad – mint az égitesteket vagy a földi tárgyakat –, most pedig csak visszaidézted őket, vagy éppen testi látásoddal sohasem érintetted őket, hanem egyedül elméd tekintetével láttad be, hogy igazak és bizonyosak – miként az akaratod, amellyel kapcsolatban én hihetek neked, ha beszélsz róla, de úgy, ahogyan te látod, nem láthatom? Miután pedig e kettőt megkülönböztetted, azt is figyeld meg, hogy hogyan különbözteted meg őket. Mert jóllehet az egyiket testtel, a másikat elmével látjuk, magát a megkülönböztetést az elme látja, és nem a test. Azok a dolgok pedig, amiket az elménkkel látunk, semmilyen testi érzékre nem szorulnak ahhoz, hogy az igazságukat fölismerjük. Amiket ellenben a test által látunk, semmilyen tudásnak nem lehetnek a tartalmai, ha nincsen jelen egy elme, amely a test üzenetét felfogja. Az pedig, aminek az üzenet felfogása a dolga, ezeket odakint hagyja, ám a képeiket – vagyis a testek testetlen hasonmásait – anyagtalanul (*incorporaliter*) az emlékezet gondjára bízza, hogy amikor akarja és képes rá, mintegy börtönből előidézve és a gondolkodás tekintete elé állítva őket, ítéletet mondjon róluk. S amikor egészségesen működik, megkülönbözteti azt a két dolgot is, hogy mi az, amit testi alakjában odakint hagyott, és mi az, amit – ennek hasonmásaként (*similitudo*) – belül lát. Észreveszi, hogy az előbbi nincsen jelen, míg az utóbbi jelen van számára, mint amikor a távollétemben az arcomra gondolsz, s e kép jelen van előtted, míg az az alak, amelynek ez utóbbi a képmása, messze van tőled. Az test, emez hasonmása egy testnek.

39. Miután alaposan és hűen áttekintettük mindazt, amit látsz, és részekre is osztottuk, most arra figyelj, amit elhiszel a szavaimból, egészen attól a pillanattól fogva, hogy ezekkel az írásokkal kezdtem szólni hozzád. E dolgoknak úgy adsz hitelt, hogy nem látod őket, de különbséget téve a tanúk súlya között, tedd mérlegre ezeket is. Nekem ugyanis nem hiszel annyira, mint Ambrusnak, akinek a könyvéből oly sok és súlyos bizonyságot merítettem, vagy ha úgy véled, hogy mindkettőnknek ugyanolyan mértékben kell hinned, ugye semmiképpen sem állítasz minket párba az Evangéliummal, és írásainkat nem helyezed egy szintre a kánoni írásokkal? Ha helyes ítélettel, okos megkülönböztetéssel élsz, nyilván látod, hogy messze alatta állunk ama tekintélynek – ami engem illet, én még messzebb –, de bármennyire higgyél is kettőnknek, egyáltalán nem emelsz minket e kimagasló tekintéllyel egy magasságba. S emiatt az írás szavainak – hogy *Istent nem látta soha senki,* s hogy *megközelíthetetlen fényességben lakozik*, hogy *egyetlen ember sem látta és nem is láthatja*, hogy *Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent* – s minden másnak, amit esetleg még e szent könyvekből idéztem, szilárdabban hiszel, mint annak, amit Ambrus mondott: *„és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá, sem pedig a járását nem érzékeljük."* Mindenesetre így képzelte el vagy értette meg azt az Istent, aki tiszta szívvel látható, s bevallom, nekem magamnak is ez a véleményem.

---

[88] Zsolt 13,4
[89] 2Kor 3,17, vö. Jn 4,24
[90] 1Kor 6,17

40. Másképpen fogadod tehát ezeket, és az isteni igéket, amelyeket hittel hallgatsz. Velünk kapcsolatban talán van benned némi fenntartás, hogy esetleg nem teljesen világosan értünk valamit az isteni kijelentésekből, vagy nem abban az értelemben adjuk elő őket, ahogyan elhangzottak, hanem a sejtéseinkre hagyatkozunk. Talán azt mondod magadban: Hátha nemcsak tiszta szívvel látható az Isten, hanem térben is! Vagy: Istent hátha a testi szemeikkel is meglátják majd a tiszta szívűek, midőn *ez a romlandó test magára ölti a romolhatatlanságot*,[91] midőn *egyenlővé leszünk Isten angyalaival*?[92] De talán magad sem tudod, hogy milyen mértékben higgyél nekünk, és arra ügyelsz, hogy a szavainknak a kelleténél több vagy kevesebb hitelt adva nehogy tévedésbe essél. Ugyanakkor abban nem kételkedsz, hogy a Szentírásnak – ha egyelőre nem érted is tisztán – hinned kell. S persze e hittel – vagy ennek hiányával – kapcsolatos megfontolásaidat, a tudás nehézséget, a kétely hullámzásait, s azt az istenfélő hitet, amellyel hozzánk intézett isteni szavainak tartozunk, úgy, ahogyan vannak, megfigyeled és látod az elmédben, és abban, hogy úgy vannak ezek benned, ahogyan én állítottam, vagy – még inkább – ahogyan te magad tudsz ezekről, egy cseppet sem kételkedsz. Látod tehát a saját hitedet, látod a kételyeidet, látod a tanulásra irányuló törekvésedet és akaratodat, és bár az isteni tekintély olyasmikkel kapcsolatban indít hitre, amiket nem látsz, azt látod, hogy te ezeket tétovázás nélkül elhiszed mégis. Mindezt rendben szétválasztod és megkülönbözteted.

41. Vajon fogod-e ezek után testi szemeidet bármi módon a szíved ama szemeihez hasonlítani, amelyekkel jól látod, hogy mindez bizonyos és igaz, amelyekkel láthatatlanul is felismered, s úgy ítéled, hogy mindezek jelen vannak előtted? Holott magukról a látható dolgokról – amelyeket valami módon testi szemeink tekintete sugároz be –, magukról a testi szemeinkről, s a testi szemeink tekintetéről sem ugyanezekkel a testi szemekkel, hanem ama belső szemeiddel ítéled meg, hogy milyenek, mekkorák, s mily messzire esnek a láthatatlan valóságtól – nemcsak ama magasabb valóságtól, amelynek, még ha nem láttad is, hinni tartozol, hanem azoktól az általam említett dolgoktól is, amelyekről úgy véled, nincsenek távol, hanem jelenlévőkként pillantod meg őket az elméddel. Minthogy tehát e belső szemek ítélnek a külsők felől, ezek pedig oly módon szolgálják és segítik ez előbbieket, hogy üzeneteket szállítanak nekik (*quodam officio nuntiandi et ministerio famulentur*), s számos dolog van, amit az előbbiek látnak, az utóbbiak nem látnak, és a testi szemeink semmi olyat nem látnak, amiről ők mintegy elöljáróként ne ítélnének, ki ne becsülné őket összehasonlíthatatlanul többre, mint emezeket?

42. Ha pedig ez így van, midőn benned ily fontos dolgok történnek, midőn a belsőt elválasztod a külsőtől, s kimondhatatlanul többre tartod a külsőnél, midőn az előbbit odakint hagyod, s belül az utóbbiak között időzöl, és megmérve bizonyos anyagtalan határokkal elválasztod őket egymástól, vajon ilyenkor, az Istenre kérlek, világosság nélkül, vagy valamilyen világosságban tevékenykedsz? Én mindenesetre úgy vélem, hogy ily sok és ily fontos dolog ily valóságosan, ily tisztán és ilyen bizonyossággal nem látható világosság nélkül. Azt a fényt szemléld tehát, amelyben mindezeket látod, s vizsgáld meg, vajon ehhez hozzáférközhet-e a testi szemeink bármiféle sugara. Nyilván nem férhet hozzá. Továbbá figyeld meg azt is, látsz-e e fényben bármilyen teret vagy távolságot, s válaszolj. Úgy vélem, e fényben semmi ilyesmit nem találsz, ha e belső látástól gondosan eltávolítasz minden testi képmást, amit a külső ember érzékelőképessége hordott oda. Ez azonban talán nem könnyű. Mert a testies élet megszokásai miatt a belső szemeinket is elárasztja a testek hasonlatosságára alkotott képzetek (*phantasmata*) tömege. Ezekkel szemben igyekeztem legalább megkísérelni az ellenállást, midőn rövid levelemben fájdalommal így kiáltottam fel az isteni tekintély

[91] 1Kor 15,53
[92] Mt 22,30; Mk 12,25; Lk 20, 36

szavait kölcsönözve:[93] „Hallja tehát a test, amely testies gondolatokra szomjazik: *Lélek az Isten.*” De ha valakiét, leginkább a saját elmémet igyekeztem megzabolázni e rápirítással az efféle hiábavalósággal szemben. Könnyebben hajlunk ugyanis arra, ami megszokott, és jól esik a lélek gyengeségének megengedni és bebocsátani a testekkel való érintkezést (*corporalis conversatio*) oda, ahol nem egészségesen áll a lábán, hanem bizonyos értelemben gyengélkedve bágyadozik, vagy fekszik.

43. Ezért ha nem vagy képes elméd tekintete számára átlátható módon mintegy a testi hasonmások felhőzetétől mentes, derült eget teremteni, akkor figyelmedet fordítsd éberen e hasonmások felé. Gondolatban vedd szemügyre az eget és a földet, úgy, ahogyan a testi szemeiddel szoktad őket nézni, s vedd észre, hogy az ég és a föld képzetei, amelyek a gondolkodásod előtt megjelentek, hasonmásai a testeknek, de nem testek. Ha tehát nem tudod elméd tekintetétől minden irányból távoltartani a testi minőségek képzeleti formáit, így ítélj önmagad ellenében is önmagadért, s ami legyőz, éppen az győzzön meg! Úgy vélem ugyanis, senki sem adta át magát oly mértékben az ilyen képzeteknek, hogy azt higgye, a Nap, a Hold és a csillagok, a folyók és a tengerek, a hegyek, a halmok, a városok és végül saját házának, sőt hálókamrájának a falai is, s minden ilyesmi, amit a testi szemeivel ismert meg és raktároz el, úgy vannak az emlékezetében, vagy gondolkodásának a tekintete előtt, hogy térben vagy térközök által elválasztva állnak vagy mozognak. Ha tehát azok a dolgok, amelyek lelkünkben leginkább hasonlítanak a testi létezőkre és helyekre, mégsem térbeli határok között léteznek, és mégsem térközökkel elválasztva raktározódnak el az emlékezetben, akkor azok, amik egyáltalán nem hasonlítanak a testekre – *a szeretet, az öröm, a béke, a hosszantűrés, a bőkezűség, a jóság, a hit, a szelídság és a mértéktartás* –[94] mennyivel kevésbé foglalnak el térbeli helyet, és mennyivel kevésbé választja el őket bármiféle térköz! És mennyivel kevésbé keresnek a szív szemei bármilyen távolságot, hogy sugaraikat kibocsássák és meglássák ezeket! Nincsenek-e ezek együtt anélkül, hogy szoronganának? S vajon nem a maguk határaival együtt ismerjük-e meg őket, anélkül, hogy térben elfoglalt kerületük lenne? Vagy mondd, ugyan miféle helyen látod a szeretetet, amelyet annyiban ismersz, amennyiben képes vagy elméd látásával szemlélni! Nem azért ismerted meg, hogy mily hatalmas, mert egy hatalmas tömegen végigjárattad a tekintetedet. Amikor pedig belül azt mondja, hogy hozzá igazítsad az életedet, nem zengő hangokkal szól, nem a testi szemeid fényét bocsátod ki, hogy észrevedd, de nem is az izmaidban lévő testi erővel készülsz erősen megragadni, amikor pedig az eszedbe jut, nem tapasztalod a mozgását.

44. Lám, a szeretetet is – bármilyen kicsi is az a szeretet, ami a mi akaratunkban van, és ami számunkra felismerhető – *„sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá, sem pedig a járását nem érzékeljük.”* Mennyivel inkább így van ez Isten esetében, akinek ő a gyermeke! Mert ha már a bennünk lévő belső ember, bármily csekélyke képmása is ő az Istennek – őt ugyanis nem nemzette, hanem teremtette – maga is olyan fényben lakozik, amibe semmilyen testi szem nem hatol be, holott ő még *megújul napról napra*,[95] s ha azok a dolgok, amelyeket e világosságban a szív szemeivel nézünk, megkülönböztethetők egymástól, holott semmiféle tér nem választja el őket, mennyivel inkább így van ez az Isten esetében, aki a testi érzékek számára *megközelíthetetlen fényességben lakozik,*[96] melyhez a test nem, csak a tiszta szív férhet hozzá. Miután tehát e világosságot nemcsak eszünk ítéletével, hanem a szeretet törekvésével is minden testi világosság elé helyeztük, minél inkább képesek leszünk erre,

[93] 92. levél, PL 33,320; CSEL 34,441. Vö. Jn 4,24
[94] Gal 5,22
[95] 2Kor 4,16
[96] 1Tim 6,16

annál inkább erőre kapunk, amíg meg nem gyógyítja lelkünk minden betegségét, *aki megkegyelmez minden gonoszságunknak*.[97] Amikor abban az elevenebb életben magunk is lelkivé válunk majd, képesek leszünk ítéletet mondani mindenről, rólunk pedig senki sem mond ítéletet: *Az érzéki ember azonban nem fogja fel, ami az Isten Lelkéé, mert oktalanság az számára, és nem tudja megérteni, hiszen lelki módon mondható róla ítélet.*[98]

45. Ám ha egyelőre még nem vagyunk képesek előnyben részesíteni azt a világosságot, ami ítél, azzal a világossággal szemben, amiről ítélnek, ha nem vagyunk képesek előnyben részesíteni a racionális életet a pusztán érzéki élettel szemben – azt a természetet, ami nem *itt ez, amott amaz*, hanem ami egyben és egyszerre birtokol mindent, amije csak van (ilyen a saját értelmünk is), azzal a természettel szemben, amely oly módon áll részekből, hogy a fele kisebb, mint az egész (ilyen valamennyi test), nos akkor feleslegesen fejtegetünk ily nagy és jelentős dolgokat. Ha azonban immár képesek vagyunk erre, akkor higgyük el, hogy Isten valami jobb, mint a saját értelmünk, hogy az ő *békéje, amely meghalad minden értelmet, őrizze meg szíveteket és elméteket Krisztus Jézusban*.[99] Az a béke pedig, amely minden értelmet meghalad nyilvánvalóan nem kisebb a saját értelmünknél, úgyhogy nem gondolhatjuk láthatónak, miközben a mi értelmünk sem látható a testi szemeinkkel. Vagy talán más Isten békéje és más az Isten ragyogása? Holott ugyanaz az egyszülött fiú ez, akinek a szeretete (amely minden tudást meghalad, s amelynek ismeretével betöltetünk Isten egész teljességére) ugyancsak nem alacsonyabb elménk fényénél, amellyel ő világosít meg minket. Ha tehát ez utóbbi megközelíthetetlen a testi szemeink számára, mennyivel inkább amaz, hiszen összehasonlíthatatlanul magasabban áll felette! S ennélfogva: miután az egyik részünk látható (nevezetesen *ez* a test), a másik azonban láthatatlan (nevezetesn a belső ember), s minthogy a legnemesebb részünk, azaz az elme és a megértés képessége, testi szemeink számára láthatatlan, hogyan lenne látható az alacsonyabb rész számára az, ami nemesebb, mint ami a legnemesebb bennünk?

46. Miután mindezeket megvizsgáltuk, úgy hiszem, immár te is elfogadod, hogy helyes volt a kijelentés: *„Isten nem valamely helyen látható, hanem a tiszta szív látja. Nem a testi szemeinkkel keressük, és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá, sem pedig a járását nem érzékeljük."* S ha valamit ezekből nem teljesen értünk, vagy másként gondolunk, *Isten azt is kinyilatkoztatja majd nekünk,* ha *aszerint élünk, amire már eljutottunk*.[100] Márpedig oda jutottunk, hogy elhiggyük: Isten nem test, hanem lélek, *Istent nem látta soha senki, Isten világosság, és nincs benne semmi sötétség*,[101] *benne nincs változás, sem árnyéka a változandóságnak*, ő *megközelíthetetlen fényességben lakozik,* s őt *senki ember nem látta és nem láthatja.*[102] Elhiggyük, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek egy Isten, természetének bármiféle különbözősége és elkülönülése nélkül, hogy *a tiszta szívűek meglátják őt*, s hogy *hasonlóak leszünk hozzá, mivel látni fogjuk őt úgy, amint van.*[103] Hogy *Szeretet az Isten,* s *aki a szeretetben marad, Istenben marad, és Isten őbenne*,[104] továbbá, hogy *békességre és megszentelődésre* kell törekednünk*, mert enélkül senki sem fogja meglátni Istent*,[105] *s e romlandó és halandó testünk* a feltámadásban átváltozik, és *romolhatatlanságba és*

[97] Zsolt 102,3
[98] 1Kor 2,14–15
[99] Fil 4,7
[100] Fil 3,15–16
[101] 1Jn 1,5
[102] 1Tim 6,16
[103] 1Jn 3,2
[104] 1Jn 4,16
[105] Zsid 12,14

halhatatlanságba öltözik,[106] hogy *érzéki testet vetnek el, lelki test támad fel*,[107] mert az úr *átalakítja gyarló testünket, hogy hasonlóvá tegye az ő dicsőséges testéhez*,[108] hogy *Isten az embert a saját képére és hasonlatosságára alkotta*,[109] s elménk szellemi természetében *teremtőnk képmására állandóan megújulunk a megismerésben*.[110] Akik hittel járva az útjukat ezek és a Szentírás más, hasonló kinyilatkoztatásai szerint élnek, s az Istentől kapott, vagy Isten által támogatott értelmükkel lélekben előrehaladtak, továbbá képesek *a lelkiekhez lelkieket mérni*,[111] azok belátták, hogy helyesebben látunk az elménkkel, mint a testtel, s elménkkel olyasmit látunk, amit nem vesz körül hely, amit nem választanak el térközök, és amik nem kisebbek valamely részükben, mint az egészben.

47. Ezért jelentette ki bátran, hogy *„Isten nem valamely helyen látható, hanem a tiszta szív látja. Nem a testi szemeinkkel keressük, és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá, sem pedig a járását nem érzékeljük."* Minthogy tehát a Szentírás egyik részről Isten lényegét láthatatlannak mutatja, másrészt ugyanezen tekintély megnyilatkozásaiban azt találjuk, hogy sok ember előtt megmutatkozott testben, testi helyen, vagy lélekben – ahol a testi képzeteket látjuk – egy, jóllehet testetlen, mégis valamely testre hasonlító képmáson keresztül, miként az álomban vagy az elragadtatásban, ezért e szent férfiú eltávolította Isten természetétől az effajta látomásokat, és azt állította, hogy ezeket Isten akarata választotta, nem pedig a természete formálta meg. Ezeket azért alkotta ugyanis az Isten, hogy bennük jelenjen meg, úgy, akkor és annak, ahogyan, akinek és amikor akarja, miközben lényege rejtve marad, és mozdíthatatlanul önmagában nyugszik. Mert ha a saját akaratunk önmagában maradva és elrejtve mindenféle változás nélkül hangokat hoz létre (melyekkel valamelyest megmutatja magát), mennyivel könnyebben képes a mindenható Isten – aki *a semmiből teremtett mindeneket*,[112] és *önmagában maradva megújít mindent* –[113] olyan alakban megjelenni, amilyenben akar, s annak, akinek akar, úgy, hogy természete rejtve marad, és mozdíthatatlanul nyugszik önmagában!

48. Ám hogy eljussunk ahhoz a látáshoz, amellyel Istent úgy fogjuk látni, amint van, Isten arra figyelmeztetett minket, hogy tisztítsuk meg a szívünket. Mivel a testeket a mindennapi nyelvben láthatóaknak nevezzük, Istent azért mondjuk láthatatlannak, nehogy testnek higgyük, nem pedig azért, mert a tiszta szívek csalatkozni fognak, amikor majd a lényegét szemlélik, miközben az ígéret szerint éppen ez a jutalom vár azokra, akik tisztelik és szeretik az Istent. Maga az Úr mondta ugyanis, midőn látható módon jelent meg a testi szemek számára, s azt az ígéretet tette, hogy a tiszta szívűek láthatatlanul fogják meglátni őt: *Aki szeret engem, azt Atyám is szeretni fogja, és én is szeretni fogom őt, és megmutatom magamat neki.*[114] Ez a természete tudniillik az Atya természetével egyenlőképpen láthatatlan, amint egyenlőképpen romolhatatlan is. E kettőt, mint említettük, egymás mellett jelentette ki az apostol, midőn erejéből telhetőleg leírta az emberek számára az isteni lényeget. Hogy e lényeget testi szemeink megpillanthatják-e, ha a feltámadásban átváltozik majd a testek természete, nos ennek alátámasztása legyen mások gondja, engem inkább annak a véleménye

---

[106] 1Kor 15,53
[107] 1Kor 15,44
[108] Fil 3,21
[109] Ter 1,26 sk.
[110] Kol 3,10
[111] 1Kor 2,13
[112] 2Makk 7,28
[113] Bölcs 7,27
[114] Jn 14,21

foglalkoztat, aki ezt a feltámadásban sem a testi szemeinknek, hanem a tiszta szíveknek tulajdonította.

49. Azt azonban, hogy a feltámadottak számára megígért szellemi test természetéről még megtudjunk vagy kutassunk valamit, nem utasítom el, feltéve ha képesek vagyunk elkerülni azokat a hibákat, amelyeket az emberi törekvések és igyekezetek oly gyakran idéznek elő, midőn *túl azon, ami írva van az egyik ember felfuvalkodik a másikkal szemben*,[115] nehogy vitatkozással keresve, hogyan láthatjuk meg az Istent, elveszítsük azt a békét és megszentelődést, *ami nélkül senki sem láthatja meg az Istent*.[116] Ettől azonban Isten mentse meg a szívünket, tisztítsa meg, hogy szemlélhessük, s őrizze meg tisztán. Azzal kapcsolatban azonban nincsen semmi kétségem – s ezért nem is kutatom – hogy Isten természete sohasem látszik térben. Mármost azt, hogy ennek a testnek a szemeivel láthatunk-e olyasmit, ami nem térben látszik, kész vagyok a szeretet békéjével meghallgatni azoktól, akik képesek ezt érveikkel megmutatni, s fenntartásaimat másokkal megosztani. Mert vannak olyanok, akik nagy merészen úgy vélik, hogy Isten teljes egészében test, azt gondolják ugyanis, hogy ami nem test, az egyáltalán nem is létező (*substantia*). Úgy vélem, az ilyeneket nem szabad meghallgatni. Léteznek azonban mások, akik egyáltalán nem kételkednek abban, hogy Isten nem test, mégis, minthogy reményeik szerint a szellemi test olyan minőséggel rendelkezik, hogy maga a hús is lélekké válik, úgy vélik, hogy akik feltámadtak az örök életre, a testükkel is látni fogják az Istent. Ha pedig ez így van, nézetem szerint igen könnyen megállapítható, hogy ez az elképzelés mennyiben különbözik az előzőtől, és – még ha nem igaz is – mennyivel tűrhetőbb. Először is: igen nagy különbség van aközött, hogy a teremtőről, vagy a teremtményről gondolunk valamit az igazsággal ellentétesen. Másodszor: az elmének azt a törekvését, amely a testet akarja lélekké tenni, és nem az Istent testté, úgy-ahogy eltűrhetjük. Végezetül: amit én abban a levelemben e hús-vér szemeinkről írtam (hogy sem most nem képesek, sem akkor nem lesznek képesek meglátni az Istent), még ebben az esetben is igaz. Mindezt ugyanis csupán a testi szemekről mondtam, akkor azonban nem lesznek testek, ha maga a test szellemmé válik, s ennélfogva a testi szemeink sohasem fogják látni az Istent, hiszen amikor lmeglátjuk, a szellem, és nem a test fogja látni.

50. Megmarad tehát a szellemi testtel kapcsolatos kérdés a maga egészében: mily mértékben *ölti magára a romolhatatlanságot és a halhatatlanságot ez a romlandó és halhatatlan test*,[117] és mily mértékig alakul át érzéki testből szellemivé. Ezt a kérdést figyelmesebben és körültekintőbben kell tárgyalnunk, mindenek előtt az Úr teste miatt, hiszen ő *a mi gyarló testünket dicsőséges testéhez hasonlóvá változtatja át*,[118] hogy mindent önmaga alá vethessen. Minthogy pedig mind az Atyaisten látja a Fiút, mind pedig a Fiú az Atyát, egészen bizonyosan nem kell azokra hallgatni, akik csak testeknek akarják tulajdonítani a látást. Istentelenség ugyanis azt állítani, hogy az Atya nem látja a Fiút, vagy – ha csak testet illethet meg a látás – hogy testet öltött azért, hogy láthassa. Vajon a világ kezdetekor, mielőtt még a Fiú bármiféle *szolgai alakot öltött volna,*[119] nem látta-e Isten, hogy jó a világosság? Nem látta-e az ég szilárd boltozatát, a tengert és a pusztát, minden füvet és fát, a Napot, a Holdat és a csillagokat, a csúszómászó élőlényeket, az égen repülő szárnyasokat és az élő leleket?[120] Végül *Isten látott mindent, amit alkotott, és lám igen jó minden, amit alkotott*.[121] Miután ezt

[115] 1Kor 4,6
[116] Zsid 12,14
[117] 1Kor 15,53
[118] Fil 3,21
[119] Fil 2,7
[120] Ter 1,4–31
[121] Ter 1,31

annyiszor megismételte a Szentírás minden egyes teremtménnyel kapcsolatban, nem értem, honnan támadt az az elképzelés, hogy a látás csak a testet illeti meg. Bármilyen nyelvszokásból fakadt is ez a nézet, a Szentírás nem így szokott beszélni. Ha ugyanis nem tulajdonítaná a látást a testen kívül a léleknek – s a léleknek még inkább, mint a testnek –, akkor nem nevezte volna szó szerinti kifejezéssel *látnokoknak,* azokat a prófétákat, akik nem a testükkel, hanem lélekben látták a jövőt.[122]

51. Figyelnünk kell azonban arra, nehogy valamilyen orcátlan merészségre vetemedjünk, ha azt mondjuk, a test nemcsak a halandóságot és a romlandóságot veti le magáról a feltámadás dicsőségében, hanem azt a tényt is, hogy test, s szellemmé válik. Így ugyanis vagy megkettőződik a szellemi szubsztancia – ha a test lélekké válik –, vagy, ha egyetlen lélek marad az emberben, oly módon, hogy a test e szellemivé válásával nem kettőződik meg sem úgy, hogy kettő lesz belőle, sem pedig úgy, hogy megnövekszik, és egyáltalán semmiféle mennyiségi gyarapodás nem éri, nos ebben az esetben félő, hogy semmi egyebet nem mondunk, mint hogy a test e változás eredményeképpen nem halhatatlan marad, hanem egyáltalán nem lesz, és teljes egészében elpusztul. Ezért amíg alaposabb kutatással rá nem jövünk, ha az Úr megsegít minket, hogy a Szentírás alapján hogyan kell megbízhatóbb véleményt kialakítanunk a szellemi testről, amelyben az ígéret szerint a feltámadáskor lesz részünk, addig legyen számunkra elegendő, hogy az egyszülött Fiú, aki maga *jár közben Isten és az emberek között, az ember Jézus Krisztus,*[123] úgy látja az Atyát, ahogyan őt látja az Atya. Mi pedig az Isten látásába, amelyben az ígéret alapján a feltámadáskor lesz részünk, ne próbáljuk meg átvinni szemeink bűnös vágyát evilágból, hanem istenfélő lelkülettel a szívünk megtisztítására törekedjünk. S ne testi arcra gondoljunk, amikor az apostol azt mondja: *Most tükör által, homályban látunk, akkor pedig majd színről színre*. Már csak azért sem, mert az apostol egészen világosan kijelenti: *Most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, mint ahogy én is ismert vagyok.*[124] Ha tehát akkor testi arcával fogjuk megismerni az Istent, akkor most ő is testi arcunkról ismer bennünket, hiszen azt olvassuk, hogy *akkor úgy fogok ismerni, mint ahogy én is ismert vagyok.* Kinek a számára nem világos tehát, hogy ezen e helyütt is arra az arcunkra kívánt utalni, amelyről egy másik helyen azt mondja: *Mi pedig mindnyájan, miközben fedetlen arccal szemléljük az Úr dicsőségét, ugyanarra a képmásra változunk át dicsőségről dicsőségre az Úr Lelke által* – azaz a hit dicsőségéről az örök szemlélődés dicsőségére?[125] Ezt teszi ugyanis az az átváltozás, amellyel *a belső ember megújul napról-napra.*[126] Róla beszél Péter apostol is, amikor arra figyelmeztet, hogy ezt ékesítsük: *Ne a külső hajdísz* – mondja –*, az arany viselése vagy fényes ruha legyen az ékességük, hanem ami a szívben rejtőző, múlhatatlan ékszer: a szerény és nyugodt természet. Ez értékes Isten szemében.*[127] Az az arc, emely elől elvétetik a lepel, amikor *ugyanarra a képmásra változunk át*, nem más, mint amit lepel fed a zsidók számára, mert nem csatlakoztak a Krisztushoz, amikor ugyanis ki-ki csatlakozik, elvétetik a lepel. Nyíltan megmondja ugyanis: *lepel takarja a szívüket*.[128] Itt van ugyanis az arc, amely elől elvétetvén a lepel most hitben, – jóllehet *tükör által és homályban – látunk, akkor pedig majd színről színre.*

52. Ha mindezeket helyesnek ítéled, akkor fogadd el velem együtt a szent férfiú, Ambrus véleményét, amelyet immár nem az ő tekintélye, hanem az igazság támaszt alá. Nekem sem

---

[122] Vö 1Sám 9,9
[123] 1Tim 2,5
[124] 1Kor 13,12
[125] 2Kor 3,18, vö. Kiv 16,7
[126] 2Kor 4,16
[127] 1Pét 3,3 sk.
[128] 2Kor 3,15

azért nyeri el a tetszésemet, mert leginkább az ő ajka által szabadított meg engem az Úr a tévedéstől, s az ő szolgálata által adta nekem az üdvösséghozó keresztség kegyelmét, mintha bizony annak a személynék akarnék a kedvében járni, aki számomra az *ültető és az öntöző* volt, hanem azért, mert e kérdésben ő maga is azt mondta el, amiről az Isten – *aki a növekedést adja* – beszél a jámborul gondolkodó és helyesen megértő embernek:[129] *„Magában a feltámadásban sem könnyű meglátni az Istent, legfeljebb ha azoknak nem, akik tiszta szívűek, s ezért* Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent. *Hány boldogot felsorolt már, s mégsem ígérte meg nekik a látás lehetőségét! Ha tehát azok látják majd meg az Istent, akik tiszta szívűek, mások nyilván nem fogják látni. Sem azok nem látják meg ugyanis az Istent, akik méltatlanok arra, sem azok nem láthatják, akik nem akarják látni. Isten nem valamely helyen látható, hanem a tiszta szív látja. Nem a testi szemeinkkel keressük, és sem a látással nem tudjuk körülrajzolni, sem az érintés nem ragadja meg, sem a kilehellt levegő nem teszi hallhatóvá, sem pedig a járását nem érzékeljük. Amikor azt hinnénk, távol van, látható, amikor jelen van, nem látjuk. Elvégre maguk az apostolok sem mindnyájan látták a Krisztust, s ezért mondja:* Annyi idő óta veletek vagyok, és nem ismertetek meg engem. *Aki ugyanis megismerte,* mi a szélesség és a hosszúság, a magasság és a mélység, *s megismerte* Krisztus szeretetét is, amely minden ismeretet meghalad,[130] *az látta Krisztust is, s az Atyát is látta. Mi pedig már nem test szerint ismerjük a Krisztust, hanem a lélek szerint. Az Úr Krisztus ugyanis* lélek az orcánk előtt. *Ő kegyeskedjen iraglmával betölteni minket* Isten egész teljességére,[131] *hogy láthatóvá legyen számunkra.”*

53. Amennyiben megérted e szent férfi szavait, amelyek nem testi, hanem szellemi szavak, s elismered, hogy nem azért igazak, mert ő mondta őket, hanem mert az igazság kiáltja őket hang nélkül, annyiban érted őket. Ezért ragaszkodj az Úrhoz, s önmagadat készítsd el bensődben testetlen szálláshelyül számára, hogy meghalld az ő beszédének csendjét, és meglásd az ő láthatatlan alakját. *Boldogok ugyanis a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent*. Nem akkor, amikor – mint valami test – bizonyos távolságból feltűnik számukra, hanem amikor eljön majd hozzájuk, és szállást készít közöttük, mert így fognak eltelni Isten egész teljességére. Nem amikor maguk is teljes Istenné válnak, hanem amikor tökéletesen eltelnek Istennel. Ha azonban csak a testek foglalják le gondolatainkat, és még csak azt sem tudjuk méltó módon elgondolni, amivel a testeket elgondoljuk, akkor ne azt keressük, hogy hogyan beszéljünk önmagunk ellen, hanem imádsággal tisztítsuk meg a szívünket e testies megszokástól, és arra törekedjünk, ami előttünk van. S hogy ne csak azt mondjam el, amiről a boldog Ambrosius, hanem azt is, amiről a szentéletű Hieronymus beszélt: „Nemcsak az Atya, de a Fiú és a Szentlélek istenségét sem láthatják a testi szemek, hanem csak az elme szemei. Róluk mondja a megváltó: *Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják majd az Istent*.” Mert amint másutt ugyancsak Hieronymus jelentette ki röviden és igaz módon: „Testetlen dolog testi szemekkel nem látható”.[132]

54. Nem azért kívántam ily jelentős férfiak nézeteit idézni egy ily jelentős kérdésben, hogy azt gondold, bárki emberfia véleményét a kanonikus írások tekintélyeként kellene követned, hanem hogy azok, akik más véleményen vannak, megpróbálják elméjükkel felismerni, hogy ez igaz, és igyekezzenek *a szív tisztaságában keresni* az Istent,[133] hogy az isteni kijelentések ily tudós értelmezőit ne utasítsák el elhamarkodottan. Az se nyugtalanítson, hogy néhányan kellő megfontoltság nélkül azt mondják: „Mit fognak akkor a testi szemeink látni, ha nem

[129] 1Kor 3,7
[130] Ef 3,18–19
[131] Ef 3,19
[132] Vö. PL 26,1262C, 979A és PL 25,1532D
[133] Bölcs 1,1

Istent? Avagy talán vakok, vagy feleslegesek lesznek?” Akik ugyanis így beszélnek, azok nem veszik figyelembe, hogy ha nem lesznek testek, nyilvánvalóan ezek a szemek sem testi szemek lesznek, ha pedig lesznek testek, akkor lesz mit látniuk ezeknek is. Most már azonban eleget mondtam. Ha ezeket munkám kezdetétől figyelmesen elolvasva és újraolvasva megfontolod, talán minden kétség nélkül fel fogod ismerni: Isten látására úgy kell az ő segedelmével felkészülnöd, hogy tiszta szívvé változol. Ami pedig a szellemi testet illeti, ha Isten megsegít, egy másik munkában próbáljuk ki, hogy mire jutunk a vizsgálódásunkkal.

(Schmal Dániel fordítása)